

The Rule of Legitimate Confidence And Its Effect On The Restoration Of Executive Operations Of Civil Judgments

Amirpouya Rashidi

hD student of private law, Faculty of Law
and Political Science, University of
Mazandaran, Mazandaran, Iran

Saam Mohammadi*

Professor of Private Law, Faculty of Law
and Political Science, University of
Mazandaran, Mazandaran, Iran

Hamid Abhari

Professor of Private Law, Faculty of Law
and Political Science, University of
Mazandaran, Mazandaran, Iran

Abstract

Legitimate confidence is an important legal issue that, unfortunately, has not received sufficient attention in the field of private law. Neglecting it has undesirable effects on legal relations and causes society to despair of justice. The concept of legitimate trust is well-known and considered in the field of public law, but this important legal tool has been neglected in the realm of private law and has not been given the attention it deserves, even though many legal structures

* Corresponding Author: s.mohammadi@umz.ac.ir

How to Cite: Rashidi, A., Mohammadi, S. and Abhari, H. (2024). The Rule of Legitimate Confidence And Its Effect On The Restoration Of Executive Operations Of Civil Judgments. *Private Law Research*, 13(48), 65 - 110. doi: 10.22054/jplr.2025.78559.2825

are based on this foundation, and it is necessary for lawyers and writers to try and seriously investigate and explain its true position. Legitimate confidence creates a legitimate expectation in the mind of the one who confides. An expectation that, if not met, causes society to become disillusioned with the law and legal instruments. In fact, legitimate expectation is the necessary consequence of the legitimate confidence and action in the law that arises in a person in good faith. Every person who considers herself/himself to belong to a society and hopes to receive an appropriate response from that society for this legitimate expectation. This confidence is a state that is created by reason and law. Without a doubt, failure to provide an appropriate response to the expectation resulting from legitimate confidence violates the dignity and worth of a person. However, protecting the dignity and worth of a person is one of the fundamental principles of law and ignoring it is unjustifiable. confidence is a state that arises from will, and the **Rule Of Legitimate Confidence** in this research refers to all issues related to confidence, such as the conditions for its realization and the effects resulting from it. Not every confidence is worthy of legislative support. A supported and so-called legitimate confidence is one that is based on a correct understanding of the message of a credible authority, such as law, judicial authorities, or custom.

"**Legitimate Confidence**" is not the only legal rule governing legal relationships between individuals. Other principles, especially in the area of private law, govern individuals and the relationships between them. Therefore, it is necessary for lawyers to specify and explain the position of "legitimate confidence" among other legal rules.

This is a long road, and in each investigation, limited conditions and events can be assumed and the conflict of rules related to that assumption can be investigated. However, as research continues, the legal position of the rule of legitimate confidence among other rules becomes clearer. Among the issues that can be a clear and controversial place where the rule of legitimate confidence conflicts with other legal standards is the reinstatement of the enforcement of

civil judgments. When a decision is issued by a reputable authority such as a court or arbitrator or arbitration institutions, the law requires everyone, especially those who are related to that decision, to accept and respect its provisions. As a result, the law requires individuals to trust the correctness, validity, and enforceability of that decision. In other words, the law requires both the validity of the decisions of judicial and arbitral authorities and their implementation, meaning that the law requires people to trust the performance of that authority. People trust, for example, by recognizing the validity of a court or arbitrator's decision as a financial owner or as having a legal status. Based on this state and the belief they have acquired, they may make deals with those persons who are affected by the decision in question or create a new legal relationship, or those persons themselves may take actions based on the decision that has been issued and changed their legal status that they would not have taken if it were not for that decision.

So far, there is no reason to rely on the rule of legitimate confidence, but if that ruling is overturned and the circumstances are provided to restore the executive operations to the previous status, it is difficult to create unwanted changes in the status of those who have trusted the performance of the court or arbitrator, and especially the units that implement their rulings. On the one hand, if we change the situation of the people affected by the execution of the court or arbitrator's decision without paying attention to this confidence and its effects, we have violated the previous ruling of the law that people should trust the performance of authorities such as the court and arbitrator, and in a way, we have rendered the law invalid. And on the other hand, if we leave the situation as it is, we will have rendered the change in that decision, which was previously valid and now is recognized as invalid, ineffective. In this case, a conflict arises between the place of application of the principle of domination (meaning the rule that allows the owner to make any kind of occupation of his property that he wants) and respect for property and people's rights (meaning the rule that stipulates that property and people's rights remain immune

from any kind of encroachment) on the one hand, and legitimate confidence on the other.

The process of restoring the execution of civil judgments sometimes appears so unfair that it has prompted scholars to use facilities such as the assumed wasted to reduce the undue expansion of the scope of restoring the executive operations on the acquired rights of innocent persons and thus help justice. However, many do not care about the legitimate confidence and the expectations that result from it and will go to any cost to restore the status of the persons affected by the judgment. That is, they believe that the money that was the subject of the overruled decision should be taken from a third party in good faith and given to the former defeated party, or they believe that the legal status of the overruled decision should be changed in favor of the former defeated. The reality is that some people, trusting in the legal process of civil enforcement, incur expenses and obtain rights that it is not fair to ignore. In fact, with the reinstatement of enforcement operations, a conflict of rights arises between the former defeated party and this category of persons.

This article showed that familiarity with legitimate confidence in the discussion of restoring executive operations can lead to:

A: The acquired rights of individuals who have trusted in the credibility of the judicial authorities that execute court and arbitrator decisions should be systematically and rigorously protected.

B: The status and scope of the legal rules relevant to the discussion, and in particular their relationship to the rule of legitimate confidence, should be clarified, and the rules should be applied in a manner that does not undermine the legitimate expectations of the people.

P: A means to protect the credibility of the law and justice should be made available to lawyers.

Keywords: The Rule of Legitimate Confidence, Restoration Of Executive Operations, The Rule Of Respect For People's Property, The Dominance Rule, Liability Of Unlawful Possession

قاعدهٔ اعتماد مشروع و اثر آن بر اعادهٔ عملیات اجرایی احکام مدنی

دانشجوی دورهٔ دکتری حقوق خصوصی دانشکدهٔ حقوق و علوم سیاسی دانشگاه
مازندران، مازندران، ایران

امیرپویا رشیدی

استاد گروه حقوق خصوصی دانشکدهٔ حقوق و علوم سیاسی دانشگاه مازندران،
مازندران، ایران

سام محمدی*

استاد گروه حقوق خصوصی دانشکدهٔ حقوق و علوم سیاسی دانشگاه مازندران،
مازندران، ایران

حمید ابهری

چکیده

اعتماد مشروع یکی از مباحث مهم اما، مغفول دانش حقوق است. مفهومی از آن در حوزهٔ حقوق عمومی شناخته شده و مورد نظر قرار گرفته است اما در قلمرو حقوق خصوصی به محاق رفته و چندان مورد توجه نیست. در صورتی که پایهٔ بسیاری از ساختارهای حقوقی بر بر این اصل بنا شده است. از جمله موارد قابل بررسی، محل تلاقی انتظار مشروع ناشی از اعتماد با دیگر موازین حقوقی در اعادهٔ عملیات اجرایی است. این فرایند، گاه چنان ناعادلانه می‌نماید که اندیشمندان را بر آن داشته تا با تأسیساتی مانند تلف حکمی از گسترش ناروای قلمرو اعادهٔ عملیات اجرایی بر حقوق مکسبه اشخاص بی‌گناه بکاهند و به این وسیله یاریگر داد باشند. برخی با اعتماد به روند قانونی عملیات اجرای احکام مدنی هزینه‌هایی متحمل می‌شوند و حقوقی را کسب می‌کنند. با اعادهٔ عملیات اجرایی، تعارضی میان حقوق محکوم علیه و این دسته از اشخاص به وجود می‌آید. در این نوشتار نشان داده شده است که شناخت اصول مرتبط با اعتماد مشروع در موضوع اعادهٔ عملیات اجرایی، می‌تواند زمینه‌ساز حمایت روشمند و متقن از حقوق مکسبه این اشخاص گردد و افزون بر آن، این رویکرد به صیانت از اعتبار قانون و دادگستری کمک می‌کند.

کلیدواژه‌ها: اعادهٔ عملیات اجرایی، اعتماد مشروع، ضمان ید، قاعدهٔ احترام مال مردم، قاعدهٔ تسلیط.

مقدمه

گفتمان اعتماد مشروع و آثار حقوقی آن از مهم‌ترین موضوعاتی است که در ادبیات و متون حقوقی و قانونی کشور ما مغفول مانده است. نه حقوق‌دان‌ها آن‌گونه که باید به این موضوع پرداخته‌اند و نه حتی قانونگذار عنایتی درخور بدان داشته است در صورتی که موضوع حمایت از اعتمادکننده دارای چنان اهمیتی است که گزافه نیست اگر ادعا کنیم زیربنای بسیاری از قواعد حقوقی و انتظارات حقوقی محسوب می‌شود. برای نمونه، در فرایند رسیدگی حقوقی، اشخاص معمولاً مالک مالی می‌شوند یا وضعیت حقوقی پیدا می‌کنند که به وسیله مرجع رسیدگی کننده تأیید شده است. متعاقباً آن اشخاص با تکیه بر همین تأیید قضایی، با دادبرداران پرونده‌ها معامله می‌کنند، هزینه‌هایی می‌پردازند یا سرمایه‌گذاری‌ها انجام می‌دهند. اما ممکن است پس از مدتی، رأی اصلی به‌نحوی از انحاء فسخ شود و محکوم علیه قبلی در صدد اعاده اجرا برآید و وی ممکن است با استناد به اصل استحباب بقای حقوق خویش، بخواهد آنچه را که دیگری با اعتماد بر رأی دادگاه به دست آورده است، بازستاند. در این گونه موارد دوران امر بین حقوق شخصی که به اعتمادی مشروع بر دادگستری تکیه کرده است و حقوق شخص دیگری که براساس قواعد لزوم حمایت از مالکیت، احترام مال انسان^۱ و اصل استصحاب خود را محق در در استرداد مال و اعاده وضعیت سابق خویش می‌داند، ایجاد می‌شود.^۲ در این باره لازم است بررسی گردد آیا حقوق قاعده‌ای برای شناسایی و حمایت از اعتماد به عنوان عنصر ضروری و ناگزیر زندگی اجتماعی دارد؟ اگر پاسخ مثبت باشد، آیا تغییر تصمیم قضایی و یا اعاده عملیات اجرایی می‌تواند حقوق ناشی از اعتمادی را که اشخاص را که با اتکا بر روند عملیات اجرایی کسب کرده‌اند، از میان بردارد؟ اگر پاسخ منفی باشد، حقوق شخصی که قصد دارد از طریق اعاده عملیات اجرایی وضعیت سابق خویش را بازیابد، چگونه تضمین خواهد شد؟

به نظر ما، اعتماد مشروع به یک امر قانونی می‌تواند منجر به ایجاد وضعیتی شود که ازسوی حقوق مورد حمایت قرار گرفته و قابل شناسایی باشد اگرچه تاکنون در حوزه

۱ - لا یحل مال امرء مسلم الا بطیب نفسه

۲ - قاعده تسلیط

حقوق خصوصی کسی به طور مشخص اعتماد مشروع را به عنوان یک قاعده مطرح نکرده است اما دقت در ماهیت این امر و نیز روش خردمندان در این باره مشخص می کند که اعتماد مشروع زیربنای بسیاری از اصول حقوقی است و این قابلیت را دارد تا به مثابه یک قاعدهٔ حقوقی با حدود و ثغور معین معرفی شود. در پاسخ به پرسش دوم باید گفت، با فرض وجود قاعدهٔ اعتماد مشروع، تغییر تصمیم قضایی نمی تواند به گونه ای باشد که حقوق مکتسبه ای که اشخاص براساس اعتماد مشروع کسب کرده اند نادیده انگاشته شود اما آن کس که خواهان اعادهٔ عملیات اجرایی است، حق دارد مطالبهٔ مثل یا بهای آنچه را که از دست داده است، به همراه دریافت خسارت های وارده، مطرح کند.

گفتار نخست: قاعدهٔ اعتماد مشروع و مبانی و شرایط اعمال آن

برای ورود به بحث اعتماد مشروع در قامت یک قاعدهٔ حقوقی، که در کشور ما و در حوزهٔ حقوق خصوصی به صورت یک قاعدهٔ مستقل و شناخته شده، مانند ضمان ید و تسلیط و غیره مورد نظر قرار نگرفته است، لازم است مقدمه ای ضروری ارائه گردد تا اگر از اعتماد به عنوان «قاعده» اعتماد مشروع نام برده شد، این ایراد مطرح نشود که پیشینیان اعتماد را «قاعده» ندانسته اند. در این چند سطر، به بررسی ضروریات فلسفی مرتبط با بیان یک روش و قاعدهٔ علمی نوظهور از منظر فلسفهٔ علم می پردازیم تا ذهن مخاطب از موقعیتی که برای پیشنهاد یک روش علمی، مد نظر نگارندگان است؛ دور نیفتد و حق ارائهٔ چنین پیشنهادی را به رسمیت بشناسد.

ساده اندیشی دربارهٔ دانش موجب می گردد تا این تصور حاصل شود که نقطهٔ آغاز روش علمی، مشاهده است و اگرچه این نگرش بسیار متداول است اما مصون از ایراد نیست زیرا از یک سو «دیدن»، آن اندازه که به نظر می رسد ساده نیست و شناخت و آگاهی قبلی از امور و انتظارات و پیش فهم ها در آنچه مشاهده می شود تأثیر می گذارند، از سوی دیگر بیان و انتقال مشاهدات نیازمند زبان است و زبان خود دارای مفروضاتی است که بر مشاهده حاکم می شود و آن را در قالب خاص خود طبقه بندی می کند، همچنین، همهٔ ویژگی ها و یا کمیت های یک پدیده همواره در نظر گرفته نمی شوند؛ بلکه آنچه در همسویی با

تمایلات آشکار و پنهان ذهن از پیش برانگیخته دانش پژوه است، مدّ نظر قرار می گیرد که این روش باوجود یک نظریه از پیش موجود، ملازمه دارد.^۱

به بیان دیگر، مشاهدات پیاپی که قرار است نقطه آغاز روش علمی باشد بدون هدف و نقشه کار نیست و گرنه آن مشاهدات به یک نتیجه علمی نمی رسند پس مشاهدات در راستای بررسی یک نظریه انجام می شوند و پدیده ها بدون تأثیرپذیری از محفوظات ذهن پدیدار نمی شوند. درواقع داستان نیوتن و اینکه افتادن سیب او را به کشف نیروی جاذبه رهنمون کرد، بی توجه به یک نظریه ابتدایی در ذهن او، نمی تواند درست باشد زیرا او پیش از آن مشاهده ی معروف، بارها دیده بود که سیب به زمین افتاده است و اگر تفکری مقدم بر مشاهده ی اخیرش وجود نداشت، می توانست او پیش تر با دیدن هر چیزی که به زمین می افتد، نیروی جاذبه را کشف کند^۲ این مختصر راهی را برای ورود به بحثی باز می کند که آیا بروز و ظهور یک قاعده حقوقی باید از طریق استقراء ادراک شود یا اینکه نقطه آغاز آن قیاس است.

قیاس روشی است که در آن حکمی کلی استنباط می گردد و بر قضایای جزئی تعمیم داده می شود درحالی که استقراء برعکس آن است یعنی پس از ثبوت حکم مشترک مستنبط از قضایای جزئی، آن حکم بر مصادیق مشابه نیز ساری می شود.^۳ بنابراین، مشاهده و راستی آزمایی در هر دو روش اهمیت دارند با این تفاوت که در استقراء اعتقاد بر این است که «مشاهده» شروع روند علمی است، درحالی که در قیاس «نظریه» آغازگر این راه است.

باتوجه به آنچه پیشتر گفته شد استقراء خود به تبع یک نظریه شکل می گیرد و با مشاهده تنها، حاصل نمی شود بلکه نظریه ای خام نقشه راه می شود و پژوهشگر را به مطالعه بیشتر قضایای جزئی و می دارد. به دیگر سخن، قبل از مشاهده، شکلی از یک نظریه خام و ابتدایی در ذهن محقق وجود داشته که به واسطه آن توانسته است مشاهده و تحقیقی هدفمند

۱ - واربرتون، نایبل، *الفبای فلسفه*، ترجمه مسعود علیا، چاپ هشتم، (تهران: نشر ققنوس، ۱۳۹۴)، صص ۱۶۷ - ۱۷۳

۲ - همایون کاتوزیان، محمدعلی، تضاد دولت و ملت نظریه تاریخ و سیاست در ایران، چاپ دهم، (تهران: سپیدار، ۱۳۹۲)، صفحه ۲۲.

۳ - حلی، علامه حسن بن یوسف، *الجواهر النضید*، ترجمه منوچهر صناعی دره بیدی، چاپ هشتم، (تهران: انتشارات حکمت، ۱۳۹۲)، ص ۲۶۴

را انجام دهد. در انکار استقراء برخی از فلاسفه، همچون کارل پوپر، بحثی را تحت عنوان ابطال‌گرایی مطرح کرده‌اند که در آن، فرایند علمی با نظریه آغاز می‌شود و محققان با مطالعهٔ مصادیق آن، می‌کوشند تا نظریه را به چالش بکشند. چنانچه در پژوهش‌های به‌عمل آمده مثال‌های نقض تأثیر گذاری پیدا نشود اصل بر درستی نظریه قرار داده می‌شود.^۱ با این حساب آنچه در ابتدای کار باید تبیین شود نظریه است. بر همین اساس، ما نیز نظریهٔ «اعتماد مشروع» را به‌عنوان یک قاعدهٔ حقوقی مطرح و تبیین می‌کنیم و سپس در این معنی دقیق می‌شویم که آیا اعتماد مشروع می‌تواند تأثیری در فرایند اعادهٔ اجرای مدنی داشته باشد یا خیر. البته برای اینکه نظریهٔ «اعتماد مشروع» و اثرگذاری آن با روش ابطال‌گرایانه مورد سنجش قرار گیرد، نیازمند تحقیقاتی بسیار فراتر از یک مقاله است. با این حال، می‌توان اصل موضوع را با یک مقاله آغاز کرد و سپس دیگران در قالب مقالات، کتب و تحقیقات گسترده‌تر دربارهٔ درستی یا نادرستی و همچنین حد و مرزهای قاعدهٔ اعتماد مشروع بحث کنند.

الف: تعریف و تبیین قاعدهٔ اعتماد مشروع

در مادهٔ ۲ بخشنامهٔ موسوم به سند امنیت قضایی در تعریف اصل اعتماد مشروع آمده است که این اصل عبارت است از: «امکان پیش‌بینی نتایج نظام حقوقی که درنهایت می‌تواند اعتماد شهروندان را به نظام قضایی جلب کند». تعریف مزبور هرچند روزنه‌ای در راه پژوهش راجع به این اصل مهم می‌گشاید اما، جامع نیست و به درستی ماهیت اصل اعتماد مشروع را روشن نمی‌سازد بنابراین، ناگزیریم در پی یافتن تعریفی دقیق باشیم. در متون قانونی مرتبط با حقوق خصوصی تعریف مشخص و قابل ارائه‌ای از اعتماد مشروع وجود ندارد با این حال، در مواردی حقوق‌دان‌ها به این مفهوم تمسک جسته‌اند، و رعایت آن را لازم دانسته‌اند.^۲ حتی هیئت عمومی دیوان عدالت اداری با استناد تلویحی به

۱ - واربرتون، نایجل، منع پیشین، ص ۱۷۹ - ۱۸۲

۲ - کاتوزیان، ناصر، قواعد عمومی قراردادها، جلد نخست، چاپ دوازدهم، (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۲)، صفحات ۲۹۸، ۳۰۵، ۳۱۰، ۳۲۰، ۳۴۰ و همچنین همو، قواعد عمومی قراردادها، جلد سوم، چاپ نهم، (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۳)، صفحات ۲۸، ۳۰.

اعتماد مشروع و اثر مهم آن یعنی «انتظار مشروع»، چند رأی صادر کرده است.^۱ به راستی از اعتماد مشروع انتظاری حاصل می‌شود که باید در عالم حقوق محترم شمرده شود. اهمیت موضوع تاجایی است که برخی دلیل الزام آور بودن قراردادها را نه در اراده طرفین، بلکه اعتماد اطراف قرارداد در الفاظ و عبارات و رفتارهای یکدیگر دانسته‌اند.^۲

معمولاً نام قاعده با کارکرد و مفهوم آن تناسب و ارتباط دارد و در «اعتماد مشروع» مفهوم این قاعده به روشنی از معنای واژگانی آن قابل فهم است. به لحاظ لغوی «اعتماد مشروع» ترکیبی وصفی است. مفهوم «اعتماد» روشن است و به معنای تکیه کردن، واگذاری کار به کسی، سپردن چیزی به دیگری و وثوق و اطمینان آمده است^۳ و آنچه در اعتماد مشروع شالوده بحث قرار می‌گیرد، همین معانی اطمینان و تکیه کردن است. موضوع این نهاد حقوقی پرداختن به ماهیت و آثار همین اتکا به موجودی دیگر یا اطمینان به پیامی است که ادراک می‌شود.

واژه «مشروع» در لغت به معنای چیزی آمده است که از لحاظ شرع جایز است،^۴ اما در حقوق و در این نوشتار آنچه که از اصطلاح «مشروع» مدنظر است اعم از مفهوم لغوی آن است. در متون حقوقی بیشتر به واژه «نامشروع» پرداخته شده است تا «مشروع». دلیل آن هم مشخص است؛ در قانون مدنی فراوانی استفاده از واژه «نامشروع» یا «غیرمشروع» نسبت به واژه «مشروع» بیشتر است.^۵ شاید بهتر باشد مطابق با قول معروف «تعرف الاشياء باضدادها» با بررسی مفهوم نامشروع در آثار برخی از بزرگان به مقصود دست یابیم.

مفهوم «نامشروع» عام‌تر از مفاهیم غیرشرعی و یا غیرقانونی است و شامل اعمال خلاف اخلاق و نظم عمومی هم می‌شود.^۶ در تعریف «مشروعیت» هم گفته شده امری است فاقد

۱ - آرای وحدت رویه شماره ۴۷۵ و ۴۷۴ مورخ ۱۳۹۶/۰۵/۱۷ و همچنین رأی وحدت رویه شماره ۱۸۴۱ مورخ ۱۳۹۷/۰۹/۲۰ هیئت عمومی دیوان عدالت اداری.

۲ - عبدی‌پور فرد، ابراهیم؛ پرهیزگار، عبدالرضا، «بررسی تطبیقی مبانی التزام به عقد با تأکید بر نظریه اعتماد»، فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، سال دوم، شماره چهارم، (زمستان ۱۳۹۴)، ص ۶۷.

۳ - معین، محمد، فرهنگ فارسی، جلد نخست، چاپ هشتم، (تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۱)، ص ۳۰۲.

۴ - همان، جلد سوم، صفحه ۴۱۴۴.

۵ - به مواد ۶۶، ۲۳۲، ۵۷۰، ۶۵۴، ۷۵۴، ۸۴۰ و ۱۱۶۶ قانون مدنی رجوع شود.

۶ - کاتوزیان، ناصر، منبع پیشین. جلد دوم، صفحه ۲۱۲.

مانع قانونی که مخالف نظم عمومی و اخلاق حسنه هم نیست.^۱ همچنین، «مشروع» به عملی منطبق با قانون و شرع هم گفته شده است.^۲ مفهومی که از واژه «مشروع» در قاعدهٔ اعتماد مشروع موردنظر است کمی گسترده تر از همین تعریف آخر است و به آن معناست که اعتماد بر پایهٔ پیامی که از یک منبع معتبر استنباط می شود صورت گرفته باشد لذا واژه «مشروع» در این قاعده به معنای امر توصیه شده به وسیلهٔ یک مرجع معتبر حقوقی است. مراجع معتبر و پیام آوران در حقوق، مانند قانون، شرع، عرف و حتی دکتین حقوقی شناسه هایی هستند که ذهن را به قواعد و اصول حقوقی راهنما می شوند.

باتوجه به مباحث مطرح شده و در مقام تبیین «اعتماد مشروع» می توان گفت «اعتماد مشروع» وصف حالتی است که با اتکا بر پیام مستنبط از پیام آوران یا شناسه های معتبر حقوقی یعنی قانون، شرع، عرف، رویه های معتبر قضایی و دکتین حقوقی پدید آمده است و منجر به رفتاری گردیده که ناشی از اعتماد شخص به پیام بوده است. اعتماد بر پیام مستنبط از عادت نیز به حکم عقل و قانون موجب اعتماد مشروع می شود. پس منظور از قاعدهٔ «اعتماد مشروع»، راهکار و قضیهٔ کلی حقوقی است که حاکم بر رفتارهای ناشی از اعتماد به پیامی معتبر است.

بدیهی است که پرداختن به همهٔ جوانب این قاعده و بررسی کلیهٔ آثار آن مستلزم سال ها تحقیق و بازنگری در بسیاری از مباحث دانش حقوق است چرایی اعتماد مشروع و توانایی آن در ایجاد مالکیت، انحلال قرارداد، برائت یا دیگر پدیده های حقوقی نیازمند جهد فراوان است که در این مختصر مجال و توان پرداختن به همهٔ آن ها نیست و در این مجال کوتاه در پی آنیم تا به پرسش های تحقیق پاسخ دهیم و درستی فرضیه ها را بسنجیم.

ب: مبانی قاعدهٔ اعتماد مشروع

لزوم حمایت از حق زندگی «ارجمندانه» انسان، اساسی ترین و خدشه ناپذیرترین اصل کلی حقوقی به شمار می رود.. هیچ آیین و مکتبی منکر آن نشده و اختلاف ها راجع به مصادیق معارض با این الزام اساسی و حق بنیادین است. در قرآن کریم بر ارجمند بودن انسان تأکید

۱ - بروجردی عبده، محمد، حقوق مدنی، چاپ اول، (تهران: کتابخانهٔ گنج دانش، ۱۳۸۰)، ص ۱۴۷

۲ - جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ترمینولوژی حقوق، چاپ هجدهم، (تهران: کتابخانهٔ گنج دانش، ۱۳۸۶)، ص ۶۵۳

شده است.^۱ از لحاظ تجربی هم حتی نیاز به تحقیق بیشتر نیست و بدیهی است انسان نه تنها میل به زندگی شرافتمندانه دارد بلکه نیازمند چنین حیاتی است پس اصل لزوم تکریم اشخاص خدشه‌ناپذیر است و پایبندی به قول و قرار، و از همه مهم‌تر، برآورده کردن انتظاراتی که از پیام‌های جامعه یا حتی خود اشخاص برداشت می‌شود از لوازم این اصل به‌شمار می‌رود. نمی‌توان انتظار متعارف و مشروعی را که از یک پیام، حکم یا حتی رفتار ایجاد می‌شود، نادیده گرفت و در عین حال ادعای پایبندی به احترام مخاطب را داشت. این دو امر با هم ملازمه دارند و نادیده گرفتن انتظاری که از یک پیام حاصل می‌شود، به معنای نقض ارجمندی و شرافت مخاطب است بنابراین، مبنای حقوقی قاعده اعتماد مشروع که اثر مهمش برآورده کردن انتظار متعارف اشخاص از احکام و پیام‌های قانونی است، اصل لزوم محترم شمردن اشخاص جامعه محسوب می‌شود. می‌توان، در مورد دیگر مبانی عقلی و نقلی اعتماد مشروع همچون «قاعده غرور» صحبت کرد، اما در این مختصر مجال آن نیست. بررسی جامع مبانی یا حتی ابطال‌پذیری قاعده اعتماد مشروع عرصه فراخ‌تری می‌طلبد. در حقوق عمومی، مفهومی از اعتماد مشروع به‌عنوان یک قاعده مهم شناخته شده است.^۲ اما در حقوق خصوصی علی‌رغم اهمیتی که دارد چندان مورد توجه قرار نگرفته است. البته، این کلام بدان معنا نیست که چنین قاعده مهمی کاملاً فراموش شده باشد. برای نمونه اینکه قانون مدنی مقرر داشته الفاظ عقود محمول است بر معانی عرفیه (ماده ۲۲۴ قانون مدنی)، نشانه‌ی از توجه قانونگذار به این قاعده و واگویی‌ای از این گوهر است.^۳ اهمیت قاعده تا آنجاست که گفته شده است مبنای حق و تکلیف «اعتماد» است زیرا زندگی اجتماعی ایجاب می‌کند تا اشخاص به یکدیگر اعتماد کنند و انتظارات مشروع ناشی از اعتماد دیگران را برآورده سازند پس تا اندازه‌ای که انسان‌ها برای زیست اجتماعی

۱ - آیه ۷۰ سوره الاسراء: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْوُجُوهِ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا»

۲ - ویژه، محمدرضا، «امنیت حقوقی به مثابه شرط تحقق امنیت قضایی»، فصلنامه راهبرد، سال بیستم، شماره ۵۸ (۱۳۹۰)، صص ۱۱۵-۱۱۶.

۳ - علاوه بر آن مواد ۲۱۹ و ۲۲۰ و ۲۲۱ و ۲۲۲ قانون مدنی و بسیاری دیگر از مقررات موجود دلالت بر درستی این ادعا دارد.

به اعتماد دیگران نیاز دارند، این اعتماد موجب مسئولیت آن‌ها می‌شود.^۱ حتی عدم احترام به انتظارات حاصل از اعتماد معقول و مشروع دیگران تقصیر است.^۲

ایجاد حس اعتماد به قانون از چنان اهمیتی برخوردار است که بعضی از محققین وجود یا عدم وجود این احساس را در جامعه هدف ارزیابی می‌کنند تا اگر اعتماد مردم به قانون کم شده باشد با پیشنهاد روش‌های خردمندانه، راه ترمیم آن را ترسیم کنند.^۳ در کشور ایران، قانونگذار بر اعتبار پیام‌های مستنبط از شرع، عرف و عادت تصریح کرده است بنابراین اعتماد بر پیام آن‌ها، نوعی اعتماد به حکم قانون محسوب می‌شود لذا اگر انتظار متعارف حاصل از پیامی که در قاعده اعتماد مشروع معتبر است برآورده نشود، این امر به نوعی موجب بی‌اعتباری قانون خواهد شد. به دیگر سخن، اگر جامعه پایبندی به قانون را می‌خواهد-چه در حوزه حقوق عمومی و چه در بستر حقوق خصوصی- باید خود نیز به آن ملتزم باشد. اصل اعتماد مشروع از ضروریات استقرار امنیت حقوقی است و این امکان را به شهروندان می‌دهد که نتیجه اقدامات خویش را پیش‌بینی کنند.^۴ به بیان دیگر، وقتی حکمی از قانون پیامی دربردارد که موجب جلب اعتماد شهروندان می‌گردد، اصل اعتماد مشروع موجب می‌شود تا در برابر همه نهادها و اشخاص جامعه مورد حمایت قرار بگیرند.

پ: شرایط تمسک به قاعده اعتماد مشروع

لازم است بررسی شود که چه شرایطی برای تصور و استناد به قاعده اعتماد مشروع ضروری است. بدون ژرف‌نگری در این شروط، حدود و ثغور قاعده مشخص نیست و چیزی را که حد و مرزهایش معلوم نباشد نمی‌توان موجود فرض کرد. از آنچه که در مقام تعریف این قاعده گفته شد آشکار می‌شود که برای اعمال آن باید شروط زیر فراهم باشد:

۱ - امانوئل لوی به نقل از کاتوزیان، ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد مسئولیت مدنی، جلد نخست، چاپ هشتم، (تهران:

انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۷)، ص ۳۵۳.

۲ - کاتوزیان، ناصر، همان منبع، ص ۳۵۴.

3- Pleasence, Pascoe & N. J. Balmer(2019), Development of a General Legal Confidence Scale, Journal of Empirical Legal Studies, Volume 16, Issue 1, 143-174, March, p 143

۴ - ویژه، محمدرضا، منبع پیشین، صص ۱۱۵-۱۱۶.

الف: پیامی برای اعتماد کردن وجود داشته باشد. ب: رفتار شخص خردمندانه و ناشی از اعتماد او باشد. پ: موضوعی که اعتماد به آن توصیه شده است، معتبر باشد. ت: زیان یا تعارض منافع با دیگری متصور باشد. ث: قصد اعتماد کردن هم محرز باشد.

اصلی‌ترین شرط برای استناد به قاعده اعتماد مشروع، وجود پیامی است که از قانون، شرع، عرف یا عادت استنباط شود. کسی که مدعی است اعتمادی مشروع داشته، باید وجود این پیام را اثبات کند. آنچه در موضوع این نوشتار می‌خواهیم از اعتبار پیام مستنبط از شرع، عرف و عادت نتیجه بگیریم آن است که اعتبار عملکرد دادگاه‌ها در اجرای احکام مدنی، بیانگر پیام قانون است. پس عملکرد دادگاه در مزایده مالی یا اجرای رأیی حقوقی نشان‌دهنده این پیام است که آن رفتار قضایی درست و دارای آثاری حمایت شده است زیرا قانون آن را صحیح دانسته و به اعتبارش حکم داده است. تصمیمات قانونی مراجع عمومی موجب اعتماد می‌شود و بر قانون واجب است از انتظار مشروع ناشی از اعتماد ایجاد شده حمایت کند.

پیام‌ها و اعتبار آن‌ها امر ساده‌ای نیست و منشأ بسیاری از اختلافات است. پیام‌هایی که موجب اعتماد مشروع می‌شوند، شامل آن دسته از توصیه‌های قانونی هستند که مستقیم یا غیرمستقیم دربردارنده امر به اعتبار چیزی یا انجام رفتاری باشند. در ایران شرع، عرف و عادت نیز به توصیه قانون و تحت شرایط مقرر، می‌توانند پیام‌های معتبر داشته باشند. پیام‌ها از سه منظر قابل بررسی هستند، نخست از نظر منبع ایجاد پیام. دوم از لحاظ مفهوم پیام و سوم از جهت گیرنده پیام. هر سه این مؤلفه‌ها در مفهوم و جایگاه پیام مؤثر هستند و برای اعمال قاعده، لازم است جایگاه ارسال‌کننده پیام کاملاً مشخص باشد و نسبت آن مرجع با دیگر ارسال‌کنندگان معلوم گردد تا در صورت بروز تعارض میان آن‌ها بتوان بین پیام قابل اتکا و دیگر پیام‌ها تمایز قائل شد. همچنین، مفهوم پیام باید دلالت بر توصیه‌ای قابل فهم داشته باشد تا بشود ادعا کرد که بر همان اساس رفتار شده است. افزون‌بر این، با توجه به اینکه در فرایند فهم مخاطب و گیرنده پیام هم نقش بسزایی دارد و باید مشخص شود که فهم و گیرندگی کدام شخص ملاک تعیین مفهوم پیام خواهد بود.

قدر متیقن، اساس توسعه و اداره مطلوب جامعه، امنیت حقوقی است و لازمه تحقق این امنیت، اعتماد به قانون و مراجع قانونی است و این مهم توجه ویژه به همه ارکان اعتماد را

می‌طلبد و در میان آن‌ها، اینکه رفتار مطابق با کدام فهم را می‌توان رفتار ناشی از اعتماد به حساب آورد؛ اهمیت ویژه‌ای دارد. باید توجه داشت روش تفسیر هر پیام متفاوت است. برای نمونه آنچه از آمار و ارقام، جداول و نمودارهای منتشر شده به وسیلهٔ بانک مرکزی یا مرکز آمار و غیره برداشت می‌شود ممکن است با پیام‌های مراجع قانونگذاری یا قضایی متفاوت باشد و این تفاوت، شیوه‌های تفسیر متفاوتی را می‌طلبد تا براساس آن بتوان در هر مورد، فهم متعارف یا فهم استاندارد را تعریف کرد. تنها چنین فهم استاندارد یا متعارفی است که می‌تواند معیار تصمیم‌گیری دربارهٔ اعتماد باشد.

اگرچه بسیاری ادراک و فهم را بدیهی و ساده می‌دانند اما واقعیت این است که فهمیدن عمل ساده‌ای نیست و ریزه‌کاری‌ها و پیچیدگی‌های ویژهٔ خود را دارد. به همین منظور دانش‌های ویژه‌ای پی نهاده شده و دانشمندان بسیاری عمر خویش را صرف این منظور کرده‌اند. از منطق تا هرمنوتیک، فرهیختگانی به بررسی ابزار و روش‌های علمی فهم پرداخته‌اند و انبوه کتب و مقالات مرتبط با منطق و یا هرمنوتیک دلیل روشنی بر این ادعاست. افزون بر کثرت روش‌ها، فراوانی فهم از پدیده‌ها هم زیاد است و این تکثر در ادراک، موجب دسته‌بندی‌ها و حتی جنگ‌ها و خونریزی‌های بسیار در تاریخ شده است. بنگرید همان فهمی که بدیهی می‌نمود چه اندازه مهم و تأثیرگذار است.

در حقوق، پدیدهٔ فهم اهمیت بسزایی دارد، زیرا آنچه از قواعد، متون، عرف و حتی رفتار اشخاص فهمیده می‌شود مبنای رأی به ذی‌حقی یا بی‌حقی آن‌ها خواهد بود و همین احکام روابط بین اشخاص را تبیین می‌کند و نهایتاً موجب بهروزی یا تیره‌روزی مردمان می‌گردد. پس، لازم است دقیق و ژرف‌نگرانه با این مهم روبه‌رو شد و از کنار آن به سادگی رد نشد به‌ویژه اینکه در اعتماد مشروع، اصل موضوع اعتماد بر همین پیام‌هاست.

پیام‌ها در بحث اعتماد مشروع به دو دستهٔ کلی تقسیم می‌شوند: یک دسته پیام‌هایی هستند که از رفتار مدعی اعتماد فهمیده می‌شوند و باید دلالت بر اعتماد کردن داشته باشند. این دسته موضوع بحث فعلی نیستند و ادراک آن‌ها به دشواری نوع دیگر نیست و دستهٔ دیگر، پیامی‌هایی هستند که از شناسه‌ها و پیام‌آورانی مانند قانون، شرع، عرف و عادت دریافت می‌گردند. درمورد قانون و مقررات لزوماً منبع پیام یک متن است که تحت تشریفات خاصی منتشر شده است و غالباً به دلایلی مانند کم‌دقتی قانون‌نویسان یا فاصلهٔ

زمانی میان تصویب و استناد به آن‌ها، ادراک این پیام‌ها پیچیده‌تر است. نظریات حقوق‌دان‌ها نیز که در مقام تفسیر این متون یا کشف و تبیین قواعد حقوقی است، می‌توانند حاوی پیام باشند؛ اما اعتبار آن‌ها بر پایه قول راوی استوار نیست. بلکه یا به همان متون قانون باز می‌گردد و یا اینکه در کنشی خردورزانه به موازین و اصول حقوقی متکی است، درحالی‌که راوی نقشی جز کشف و بیان و انتقال ندارد. احکام شرعی ممکن است از متون نشئت گیرند و یا از رخدادها و اقوالی که شفاهی روایت شده‌اند. پس، پیام‌ها عموماً معانی ادراک شده از متن و رفتار هستند و البته غالباً از متن ناشی می‌شوند مراجعی که می‌خواهند اعتمادی مشروع را احراز کنند با متن سروکار دارند؛ به استثنای عرف و عادت، که در آن‌ها بیشتر از متن، رفتارها مورد نظر قرار می‌گیرند و همچنین است رویه‌های قضایی و آرای دادگاه‌ها تا جایی که نتایج آن‌ها ممکن است منجر به تایید و تثبیت وضعیت حقوقی متمایزی مانند مطلقه شدن یک بانو یا مالک شناخته شدن یک شخص گردد و همین وضعیت حقوقی تایید شده موجب اعتماد اشخاص شود.

وقتی از اعتماد مشروع گفت‌وگو می‌شود مدعی وجود اعتماد مشروع باید ثابت کند که به پیامی معتبر اعتماد کرده است یعنی معنای پیام را فهمیده و برابر آن رفتار کرده است. حال این پرسش مطرح می‌شود معنای پیام با ادراک چه شخصی دارای اعتبار است؟ فهم همان که مدعی اعتماد مشروع است کافی بوده یا باید ادراک نوع خاصی از انسان‌ها ملاک باشد؟ مشکل آنجاست که فهم یک متن قانونی کار چندان ساده‌ای نیست تا جایی که گفته شده نصّی وجود ندارد و آنچه نص خوانده می‌شود درواقع متنی است که دیگران آن را به‌طوریکسان فهم کرده‌اند و در تفسیرش اختلاف ندارند.^۱

بدیهی است صرف فهم مدعی وجود اعتماد مشروع، نباید در برابر دیگران منشأ اثر شود. چه بسا او اشتباه کرده باشد یا اصلاً شعور درک پیام را نداشته باشد. بنابراین، دستیابی به فهم استاندارد ضرورت دارد و رفتار مدعی باید با فهم استاندارد پیام سنجیده شود. اگر گفته شود فهم نخبگان جامعه باید ملاک باشد ممکن است ایراد شود که این تکلیف، تکلیف مالایطاق است اما اگر نگاهی به ساختار دادگستری‌ها بیندازیم، درمی‌یابیم که قانونگذاران در پی همین هدف بوده‌اند. نظر محاکم بدوی را قابل اعتراض می‌دانند و در

۱ - مجتهد شبستری، محمد، «فرایند فهم متون»، نشریه نقدنظر، شماره ۳ و ۴ (۱۳۷۴)، ص ۴۴.

مراجع عالی سعی می‌کنند تا نخبگان و قضات خوش‌نام را گرد هم آورند. البته شیوهٔ جذب قضات در یک جامعه ممکن است دارای ایراداتی باشد یا تحت تأثیر امور سیاسی قرار بگیرد، اما این موضوع اصل مطلب را زایل نمی‌کند. قاعده بر این است که قضات مراجع عالی از نقطه نظر قدرت ادراک و تجربه، موقعیتی شامخ نسبت به قضات مرحلهٔ بدوی داشته باشند و گرنه بحث شکایت از عملکرد عالم به جاهل پیش می‌آید که از نظر عقلی بی‌فایده است. بنابراین قاعده این است قضات مراجع عالی باید نخبگانی باشند که نشسته‌اند تا هم پیام‌های قانون و عرف و عادت را فهم کرده و هم رفتار متدعیان را به درستی توصیف و تفسیر کنند و جایی که نیاز به دانش دیگری است نظر کارشناسان امر را اخذ کنند. از این رو فهم نخبگان از پیام‌ها ملاک عمل است و فهم شخصی مدعی قابل اعتنا نیست. این مختصر نشان می‌دهد که دستیابی به فهم استاندارد از پیام، که یکی از ارکان مهم اعتماد مشروع است، با همهٔ دشواری غیرممکن نیست. در عین حال باید توجه داشت ویژگی کلی بودن متون قانونی چالش‌هایی را در راه اجرای آنچه قانون منظور دارد پدید می‌آورد. بنابراین، برای فهم معنا نیاز است ابزاری را برگزینیم حال این ابزار فهم می‌تواند منطق ارسطویی باشد یا روش هرمنوتیک؛ یعنی، در مسیر ادراک پیام، خردمند باید ابزار خویش را معین کند. در نتیجه ابزار فهم پیام هم می‌تواند در بحث اعتماد مشروع مهم و تأثیرگذار باشد.

شرط بعدی برای تمسک به اعتماد مشروع بروز رفتاری خردمندانه ناشی از اعتماد است. رفتار مدعی اعتماد مشروع باید به گونه‌ای باشد که اولاً نشان دهد او با تکیه بر اعتماد مشروعی که داشته، رفتار کرده است. ثانیاً خردمندانه باشد. منظور از خردمندانه این است که یک فرد عاقل و خردمند و داهی جامعه، در مواردی که به حکم یا پیامی اعتماد می‌کند آن نوع رفتار را از خویش بروز دهد. برای مثال دو شخص با مالک رسمی ملکی معامله می‌کنند. یکی با سند رسمی و دیگری با سند عادی. حال اگر تعارض و دعوا بین حق این دو باشد قاعدهٔ اعتماد مشروع از کسی حمایت می‌کند که به واسطهٔ سند رسمی معامله کرده است زیرا خردمندان به شکلی برنامه‌ریزی می‌کنند که کمترین ریسک را متحمل شوند.

۱ - نوبخت، حسین، «بررسی ماهیت و اعتبار «تفسیر»، «تأویل» و «هرمنوتیک حقوقی» در استنباط احکام از قوانین»، نشریهٔ علامه، دورهٔ اول، شمارهٔ ۶ و ۷ (۱۳۸۲)، صص ۱۸۴.

در اینجا دهات جامعه هنگامی بخش مهم مابازا را پرداخت می‌کنند که مالکیت طی سند رسمی به آن‌ها منتقل شود. پس اگرچه هر دو به مالکیت رسمی طرف معامله اعتماد کرده‌اند، اما رفتار آنکه با سند عادی عقد بسته است رفتار خردمندانه محسوب نمی‌شود. در برخی از کشورها دسته‌ای از رفتارهایی که رفتار ناشی از اعتماد محسوب می‌شوند مورد نظر قانونگذار قرار گرفته و حد و مرزهای مشخص شده است. برای نمونه در فرانسه اگر شخصی مال دزدی را از بازارهای ویژه‌ای که برای فروش همان نوع از مال ایجاد شده‌اند خریداری کند، اعتمادکننده به قاعده محسوب می‌شود و مورد حمایت قرار می‌گیرد.^۱ اگرچه در لسان حقوقی این موارد تحت عنوان «حمایت از خریدار با حسن نیت» عنوان شده است اما، حسن نیت موجب این حمایت نیست بلکه اعتماد و در پی آن انتظار مشروع است که مؤثر واقع می‌شود و حمایت قانون را فراهم می‌کند.

از دیگر شرایط قاعده، موضوع، عامل یا ابزاری است که پیام‌ها از اعتبار آن گفته‌اند. این ابزار باید خود نیز معتبر باشند. به سخن روشن‌تر، اعتماد مشروع از یک سو با حکم سروکار دارد و از دیگر سو ممکن است با به کارگیری عامل، ابزار یا موضوعی ملازمه داشته باشد. مثلاً برای انجام عملیات اجرایی لازم است مقامات رسمی طی تشریفات خاصی مداخله کنند حال اگر اشخاصی که سمت رسمی ندارند با حيله و تقلب خود را مأمور قانون معرفی کنند و عملیات اجرایی را انجام دهند، اعمال قاعده اعتماد مشروع متعذر است. برعکس اگر ابزار معتبر باشد اما اشتباه او موجب خسارت گردد و شرایط اعتماد مشروع وجود داشته باشد، تمسک به قاعده اعتماد مشروع ممکن است. مثلاً زمانی که مأمور ثبت یا بانک در محاسبه نرخ جریمه اشتباه کرده باشد و شخص مجبور به تمکین باشد.

یکی دیگر از شرایطی که باید موجود باشد تا قاعده اعتماد مشروع مجال بروز و ظهور داشته باشد این است که نتیجه رفتار شخص باید موجب زیان دیگری یا تعارض منافع با او باشد. بدیهی است اگر دعوایی نباشد نیازی به بحث راجع به قاعده هم نخواهد بود و بر مالکیت شخص یا روابط میان افراد قواعد دیگری حاکم خواهد بود. زیان، فقدان یا نقصان

۱ - امینی، منصور؛ بهادر، مرتضی، «قلمرو حمایت از خریده‌ای با حسن نیت در نظام‌های حقوقی انگلیس، فرانسه و آلمان»، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، دوره ۲۱، شماره ۴ (۱۳۹۶)، صص ۱۰ و ۱۱.

مال و آسیب بدنی و لطمه به آبرو است که از آن تحت عنوان زیان مالی، جسمی و معنوی یاد می‌شود و معمولاً در تعیین مصادیق آن عرف نقش اساسی دارد.^۱ اما در حقوق خصوصی به بحث تعارض منافع، چندان عنایتی نشده است و درواقع به این مهم که تعارض منافع موضوعی مستقل از زیان است توجه نگردیده اما، حقیقت این است که این دو موضوع متفاوت از یکدیگرند.

برخی تعارض منافع را حالتی دانسته‌اند که در آن فردی مکلف به حمایت از دیگران است ولی همزمان، خود در امری مرتبط با آن‌ها - که متأثر از همان رابطهٔ حمایتی هم هست - دارای علاقهٔ مادی یا معنوی باشد. براساس همین تعریف معتقدند در حقوق خصوصی تعارض منافع تنها در دو حالت قابل تصور است: نخست، آنجا که رابطهٔ دوشخص بر پایهٔ مقررات حاکم بر امانت بنا شده است و دوم، در جایی که یکی از طرفین دارای اختیار تصمیم‌گیری باشد و مکلف به بی‌طرفی گردد که نمونهٔ مورد نخست می‌تواند وکالت و مثال مورد دوم قضاوت و داوری باشد.^۲ این محدودیت حاصل تبعیت از حقوق عمومی در مقام تبیین پدیده‌های حقوق خصوصی است به این شرح که در آن وادی، وجود رابطهٔ تکلیفی یا حمایتی، پیش شرط تصور تعارض منافع است در نتیجه در مواردی که چنین رابطه‌ای وجود ندارد، برای تعریف مصادیق تعارض منافع دچار تکلف می‌شوند تا جایی که همان حقوق‌دان‌ها با توجه به مصادیقی که در تعریف موردنظرشان نمی‌گنجد، مجبور شوند بین تعریف اصطلاحی و تعریف حقوقی تعارض منافع تفاوت بگذارند.^۳ به نظر ما، تفکیک تعارض منافع به اصطلاحی و لغوی، در حقوق خصوصی مفید فایده نیست و صرفاً به دلیل تبعیت از تعریف وام گرفته شده از حقوق عمومی صورت گرفته است. در حقوق خصوصی می‌توان گفت تعارض منافع حالتی است که در آن دو یا چند شخص با استناد به عواملی مشروع نسبت به یک موضوع واحد ادعای حقوقی دارند. منظور از ادعای حقوقی، ادعا راجع به هر نوع علقه‌ای است که از نگاه دانش حقوق ممکن است بین

۱ - صفایی، سیدحسین؛ رحیمی، حبیب‌الله، مسئولیت مدنی (الزامات خارج از قرارداد)، چاپ هشتم، (تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها، ۱۳۹۵)، صص ۹۷-۹۹.

۲ - حسن بادینی؛ سعید سیاهبیدی کرمانشاهی، «تحلیل مفهوم و مصادیق تعارض منافع در حقوق خصوصی»، مجلهٔ حقوقی دادگستری، دورهٔ ۸۵، شمارهٔ ۱۱۶ (۱۴۰۰)، صص ۲۰۹ و ۲۲۲.

۳ - منبع پیشین، ص ۲۲۳.

اشخاص و یا اشخاص و اموال وجود داشته باشد همانند مالکیت، زوجیت و غیره. پس ادعای غیرحقوقی همانند بردگی و امثالهم داخل در تعریف نیست. مراد از عامل مشروع، هر پدیده‌ای است که موجب ایجاد یک رابطه حقوقی بشود مانند عقد، ایقاع و غیره. برای نمونه زمانی که دو نفر به طور جداگانه یک مال را به بهایی برابر یا بالاتر از قیمت عادلانه آن خریداری کنند و پیش از پرداخت بهای مبیع، میان آنان برای تملک آن مال جدال حقوقی درگیرد، تعارض منافع محقق است؛ حتی اگر در این مورد، ضرری قابل تصور نباشد

برای تمسک به قاعده لازم است به قصد مدعی اعتماد مشروع هم توجه داشته باشیم. مدعی اعتماد، شخصی است که رفتار خود را ناشی از اعتماد و متناسب با آن می‌داند و متقاضی دخالت قاعده اعتماد مشروع در روابط حقوقی مرتبط با خود یا در تصمیم مراجع ذیصلاح است. زمانی می‌توان درباره حمایت از اعتمادکننده گفت و گو کرد که که پیش‌تر، آن شخص واجد این وصف شناخته شده باشد. اعتماد کردن نیاز به اراده دارد که البته این اراده، از نوع اراده انشایی نیست. مراد از اراده انشاء آن است که یک طرف بخواهد پدیده‌ای حقوقی مثل عقد یا ایقاع را ایجاد کند^۱ اما همه اراده‌ها از این دست نیستند برای نمونه، شخصی اراده می‌کند به دیگری کمک کند و این اراده بر پایه شرایطی ایجاد شده است که نشان‌دهنده نیازمندی آن شخص است. در اینجا ابتدا حالت اعتماد اراده می‌شود. یعنی شخص پس از تصور و تدبر موضوع، حالت اعتماد را اراده کرده و همراه با آن درستی وضعیت موجود و صحت حالت اعتماد را تصدیق می‌کند و بعد اراده کمک کردن پیدا می‌شود. اما، برای امداد اراده دیگری هم نیاز است تا ابزار مدد را مؤثر کند مثلاً مالی بدهد و یا با فکر یا بدن خویش او را یاری رساند. در اینجا اراده نخستین، اراده بر چیرگی حالت اعتماد بر شخص است که قصد انشاء نیست یعنی او با تصدیق شرایط می‌خواهد در آن حالت قرار بگیرد. اما اراده‌های بعدی که ابزار یاری هستند، ممکن است انشایی باشند یا نباشند. به عنوان مثال، شخصی با وجود اینکه می‌داند دوستش زنده است پس از صدور حکم موت فرضی او و برای جلوگیری از ازدواج همسر دوستش با دیگری، با

۱ - کاتوزیان، ناصر، دوره مقدماتی حقوق مدنی/ اعمال حقوقی، چاپ سیزدهم، (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۷)،

او ازدواج می‌کند حال بعد از اینکه زنده بودن شوهر محرز شد و دعوای بطلان نکاح طرح کرد او نمی‌تواند به قاعدهٔ اعتماد مشروع استناد کند؛ چون او با دیدن حکم موت فرضی، حالت اعتماد را اراده نکرده است بلکه خود از بی‌اعتباری آن حکم آگاه بوده است.

در قاعدهٔ اعتماد مشروع همین که وقوع رفتار خردمندانه‌ای که نوعاً ناشی از موضوع یا پیامی اعتماد‌آور تلقی می‌شود، رخ دهد و انتساب او به اعتمادکننده ثابت گردد، دیگر نیاز به اثبات جداگانهٔ قصد اعتماد نیست و اثبات خلاف آن محتاج دلیل است. مثلاً اگر کسی با محکوم‌له عملیات اجرایی معامله‌ای انجام دهد و مدعی اعتماد مشروع شود، اصل بر این است که ارادهٔ اعتماد داشته است و انکارکننده باید دلیل بیاورد؛ زیرا رفتارش مطابق با ادعاست. به زبان دیگر، رفتاری که متناسب با پیام اعتماد‌آور باشد، رفتار ناشی از اعتماد فرض می‌شود و ارادهٔ اعتماد در کنش‌گر مفروض است.

رفتار ناشی از اعتماد، رفتاری است خردمندانه که نوعاً متناسب با پیامی است که ادراک می‌شود و با معیاری نوعی سنجیده شده و حالات شخصی و قدرت فهم فرد اعتمادکننده مهم نیست و موردنظر قرار نمی‌گیرد یعنی طرف دعوا نمی‌تواند با اثبات اینکه تناسب بین رفتار اعتمادکننده با پیام درک شده آگاهانه نبوده مانع استناد او به قاعده شود اما درمورد قصد اعتماد، شرایط و اوضاع و احوال قضیه امارهٔ صدق ادعای اعتمادکننده است و طرف مقابل می‌تواند با اثبات اینکه قصد اعتماد کردن وجود نداشته است مانع اعمال قاعدهٔ اعتماد مشروع شود؛ یعنی، اگرچه ارادهٔ اعتماد باید وجود داشته باشد، قصد متناسب کردن رفتار با پیام نیاز نیست احراز شود و همین که تناسب وجود داشته باشد، کفایت می‌کند.

ت: ارتباط و تفاوت اعتماد مشروع با حسن نیت

از دیگر اصطلاحات شبیه به اعتماد مشروع، حسن نیت است لذا به‌جهت پرهیز از خلط مباحث، بسیار مختصر راجع به آن خواهیم گفت. حقوق‌دان‌ها در ارائهٔ تعریفی واحد از حسن نیت اتفاق نظر ندارند و حتی در این که این گزاره به‌عنوان یک قاعده در حقوق ایران قابل استناد باشد، مشکوک هستند. نداشتن سوءنیت، اعتقاد واقعی داشتن به چیزی و یا نداشتن نقشه و برنامه‌ای برای کسب منفعتی نامشروع در حکم مصادیق حسن نیت معرفی

شده‌اند.^۱ برخی هم حسن‌نیت را دارای دو مفهوم متفاوت دانسته‌اند، یکی داشتن تصویری مشروع ولی اشتباه از یک پدیده و دیگری صداقت.^۲ در برخی از آثار حقوقی هم ضمن ارائه تعریفی از حسن‌نیت مبنی بر داشتن تصویری اشتباه از مشروعیت، ادعا شده در حقوق ایران به این موضوع پرداخته نشده و از قواعد و مواد قانونی موجود نمی‌توان مفهومی برای حسن‌نیت اصطیاد کرد.^۳ به هر روی، از تعاریف فوق مشخص می‌شود که بین «حسن‌نیت» و «اعتماد مشروع» تفاوت وجود دارد که پرداختن به آن از حوصله این نوشتار خارج است. اما مرتبط با بحث قبلی یعنی لزوم وجود اراده اعتماد برای تمسک به قاعده اعتماد مشروع می‌توان گفت که حسن‌نیت، اگر به معنای صداقت یا ناآگاهی از فساد موضوعی باشد که به آن اعتماد می‌شود، مقدمه ضروری اعتماد است زیرا تصور اینکه فردی که از فساد یک امر آگاه است، به همان امر فاسد اعتماد کند، محال است. ممکن است خطر را بپذیرد یا امیدوار باشد فساد کشف نشود اما نسبت به همان موضوع در حالت اعتماد نبوده و اعتماد را اراده نکرده است.

گفتار دوم: اعاده عملیات اجرایی احکام مدنی و تأثیرپذیری آن از قاعده اعتماد مشروع

لازم است پس از واکاوی اعتماد مشروع، آثار آن و دیگر قواعد حقوقی مرتبط با آن، مثل قاعده احترام مال مردم را مورد گفت‌وگو قرار گیرد و بعد تزامم قواعد حاکم بر بحث را بررسی کرد و با تبیین تأثیر اعتماد مشروع بر اعاده عملیات اجرایی، راهکاری مناسب را ارائه داد. در ادامه به این مطالب خواهیم پرداخت.

الف: اعاده عملیات اجرایی

عملیات اجرایی به مفهوم عام عبارت است از: سلسله اقداماتی قانونی که مرجعی ذی صلاح مانند دادگاه یا اداره ثبت اسناد و املاک به منظور اجرای یک رأی قضایی یا سندی

۱ اسکینی، ربیعا؛ شهرکی، رضا، «مفهوم اصل حسن‌نیت و رفتار منصفانه»، فصلنامه حقوق گواه، شماره ۱۰ (۱۳۸۶)، ص ۴

۲ انصاریان، علی، «مفهوم و معنای حسن‌نیت در حقوق ایران و فرانسه»، فصلنامه مدرس علوم انسانی، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، شماره ۶۳ (۱۳۸۸)، ص ۱۹.

۳ جعفری لنگرودی، محمدجعفر، منبع پیشین، ص ۲۱۵

لازم‌الاجرا انجام می‌دهند.^۱ نتیجهٔ آن ممکن است شامل مواردی مانند برگزاری مزایده و انتقال مالکیت، اخذ وجوه نقد یا مالی معین از شخصی و انتقال و تسلیم آن‌ها به دیگران و یا حتی جلب و حبس افراد باشد. دادگستری و ادارات ثبت اسناد و املاک تنها مراجعی نیستند که متولی انجام عملیات اجرایی هستند بلکه حسب مورد ادارات دارایی، سازمان تأمین اجتماعی و دیوان عدالت اداری هم براساس مورد به این مهم اهتمام می‌ورزند و ما در این مختصر تنها دادگستری را که مهم‌ترین و عالی‌ترین مرجع اجرای عملیات اجرایی است مورد مطالعه قرار می‌دهیم زیرا اولاً عنوان مقاله ظهور در این حصر دارد. ثانیاً قاعده‌ای را که دربارهٔ عملکرد این مرجع جاری باشد، می‌توان به سایر مراجع تعمیم داد.

عملیات اجرایی در مفهوم عام شامل تمامی مراحل از صدور اجرائیه تا خاتمهٔ اجرا و حتی تبعات آن، مانند اعتراض ثالث اجرایی می‌شود. اما در مفهوم خاص، از دخالت مستقیم مرجع ذی‌صلاح و عموماً توقیف مال شروع می‌گردد و تا تصفیه و اجرای رأی ادامه می‌یابد.^۲ عملیات اجرایی چه در مفهوم عام، مانند زمان صدور و ابلاغ اجرائیه یا تصمیم‌گیری دربارهٔ اعتراض ثالث اجرایی، و چه در مفهوم خاصش یعنی، زمانی که مالی توقیف، تسلیم، مزایده و منتقل می‌شود، می‌تواند منشأ اعتماد دیگران باشد.

اعاده را در لغت به معنی باز گردانیدن چیزی به جای خود هم گفته‌اند.^۳ معنای اصطلاحی اعادهٔ عملیات اجرایی نیز همسو با معنی لغوی آن است یعنی، سلسله اقداماتی است که همان مرجع قانونی که رأیی یا سندی را اجرا کرده است، انجام می‌دهد تا وضعیت طرفین به حالت قبل از اجرای رأی برگردد. اگرچه ظاهر مادهٔ ۳۹ قانون اجرای احکام مدنی به اعادهٔ عملیات اجرایی احکام غیرمالی توجهی ندارد اما، از لحاظ موضوع اعاده تفاوتی بین امور مالی و غیرمالی نیست و هر دو را دربر می‌گیرد.^۴ هر اقدامی که بعد از صدور اجرائیه صورت گرفته باشد باید اعاده شود. با این حال، قانون دربارهٔ اینکه اگر محکوم‌علیه بعد از صدور اجرائیه و قبل از آغاز عملیات اجرایی، رأی را طوعاً اجرا کرده باشد سکوت کرده

۱ - همان، ص ۴۷۴.

۲ - خدابخشی، عبدالله، حقوق حاکم بر اجرای آرای مدنی، (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۳)، ص ۲۶۱.

۳ - معین، محمد، منبع پیشین، صص ۲۹۹-۳۰۰.

۴ - خدابخشی، عبدالله، منبع پیشین، ص ۴۷۴.

است؛ بنابراین، لازم است حقوق دانان در این زمینه راهکار ارائه دهند که بحث آن خارج از موضوع این نوشتار است.

عملیات اجرایی همانند هر امر حقوقی دیگر، موضوعی است که با اشخاص سروکار دارد لذا در وهله نخست باید مشخص کنیم چه کسانی با این موضوع مرتبط هستند. قطعاً وکلا، قضات، دادورزان، کارمندان و ماموران اجرا مورد بحث نیستند زیرا این افراد در راستای فعالیت حرفه‌ای خویش در این روند مداخله می‌کنند، اما نتیجه عملیات تأثیری در زندگی و وضعیت ایشان ندارد.

به‌طور کلی، دو دسته از اشخاص با عملیات اجرایی در ارتباط هستند که ما آن‌ها را متأثرین از عملیات اجرایی می‌نامیم. دسته نخست محکوم‌لهم و محکوم‌علیهم، اشخاصی که در مزایده‌ها شرکت می‌کنند، اشخاص ثالثی که مالشان را وثیقه محکوم‌علیهم قرار داده‌اند، اشخاص ثالثی هستند که عملیات اجرایی به حقوقشان آسیب وارد کرده است و ارتباط مستقیم با عملیات دارند. دسته دوم کسانی هستند که پس از ابلاغ اجرائیه یا شروع و روند عملیات، به وضعیت حقوقی محکوم‌لهم یا برندگان مزایده‌ها اعتماد می‌کنند و ارتباط غیرمستقیمی با عملیات دارند. لازم است در طول تحقیق بررسی کنیم بینیم موقعیت کدام‌یک از این افراد اقتضای آن را دارد تا با اعتماد به عملیات اجرایی رفتاری انجام دهد که اعاده اجرا مانع تحقق انتظار مشروع آنان گردد.

اعاده عملیات اجرایی امری آسان نیست و عدم مذاقه در همه جوانب آن ممکن است به نتایجی غیرقابل توجیه و ناعادلانه منجر گردد. لذا باید با احتیاط در آن نگریست. هرگاه اشخاص به وضعیت، نتایج و شرایط حاصل از اجرای احکام مدنی به‌عنوان امری معتبر از سوی قانون اعتماد کنند و معادلات خود را بچینند، اگر به انتظار مشروع خود نرسند، به قانون به‌عنوان مفسده‌ای عاری از مسئولیت و اخلاق نگاه خواهند کرد. دیگر اشخاصی هم که وضعیت هم‌نوع خویش را مشاهده می‌کنند قانون را مخل حقوق خویش خواهند دانست و از گردن نهادن به احکام آن دوری خواهند جست. مگر امکان دارد قانونگذار مقرر کند رأی قطعی‌یافته دادگاه معتبر و لازم‌الاتباع است و سپس که به‌طریقی همان رأی گسیخته شد، از پاسخ‌گویی به دیگرانی که به آن رأی اعتماد کرده‌اند سر باز زند؟ کدام خردمندی به چنین روشی احترام خواهد گذاشت؟ ممانعت از اجرای رأی نه تنها ممنوع است که

ممکن است عقوبت کیفری هم داشته باشد و این به آن معناست که قانون مقرر داشته آنچه در اجرای احکام و مطابق با قانون صورت می گیرد معتبر است حال بعد از اعاده، چگونه همان قانون می خواهد به دیگران بگوید آنچه پیش تر معتبر خوانده شده، چندان هم معتبر نبوده و شما هزینهٔ این اشتباه را بپردازید؟

رویهٔ قضایی دو رویکرد کلی متفاوت با موضوع دارد. در رویکرد نخست، این موضوع را در چارچوب اجرای قاعدهٔ ضمان ید و به تبع آن قاعدهٔ تسلیط می داند و با استصحاب مالکیت یا حق محکوم علیه که توانسته حکم اجرا شده را فسخ کند، اعادهٔ مالکیت و همچنین وضعیت او را می پذیرد، حتی اگر این امر موجب نقض انتظار مشروع اشخاص ثالث با حسن نیت شود.^۱ اما، در رویکرد دوم سعی می کند تا راهی بیابد و عدالتی جاری سازد و از این رهگذر، مفهوم تلف حکمی را پیش بینی کرده است. به تعبیری در این مقوله عملکرد دادگستری گذر از غصب به سوی امکان استرداد است.^۲

ربط غصب با موضوع این نوشتار از این جهت است که با نقض و زایل شدن حکم پایهٔ عملیات اجرایی، ممکن است این تصور ایجاد شود که استیلائی کسانی که به نحوی بر محکوم به مسلط شده اند بدون سبب قانونی بوده و از مصادیق غصب یا در حکم غصب به شمار می آید. در امور غیرمالی نیز چنین موضوعی ممکن است از مصادیق تحمیل ناروا تصور شود. منظور از حکم پایهٔ عملیات اجرایی، حکمی است که براساس آن، صدور برگهٔ اجرائیه، تشکیل پروندهٔ اجرایی و اقدامات صورت گرفته در آن پرونده به منظور اجرای آن حکم بوده است.

در رابطه با رویکرد دومی که از رویهٔ قضایی قابل استنباط است باید توجه داشت اینکه مراجع قضایی تلف حکمی را ابداع می کنند نشان دهندهٔ این واقعیت است که در مواردی که حقی ایجاد شده و احتمال ضایع شدن آن وجود دارد، اعادهٔ عملیات اجرایی چندان قابل توجیه نیست. در این گونه موارد، اعادهٔ عملیات اجرایی ممکن است سبب اخلاف در

۱ - آرای شمارهٔ ۱۴۰۳۲۸۳۹۰۰۰۱۷۷۲۲۹۸ شعبهٔ چهاردهم دادگاه تجدیدنظر استان همدان و شمارهٔ

۱۴۰۳۳۲۸۳۹۰۰۰۱۵۹۱۴۷۷ شعبهٔ چهارم دادگاه تجدیدنظر استان همدان

۲ - خدابخشی، عبدالله، منبع پیشین، ص ۴۸۴.

نظم عمومی شود، و افزون بر آن از نقطه نظر تحلیل اقتصادی هم قابل توجیه نباشد.^۱ صرف نظر از اینکه به نظر ما، خلق و به کارگیری اصطلاح «تلف حکمی» در این موارد دقیق نیست این رویکرد قضایی نشان از آن دارد که وجدان قضایی دریافته، برای اعاده اجرای احکام مدنی همواره همه شرایط فراهم نیست و عدالت راه دیگری را می جوید تا از حقوق مکتسبه اشخاص صیانت کند و انتظار مشروعشان را برآورده سازد. آن راه گم شده، قاعده اعتماد مشروع است.

در ادامه اندکی راجع به تسری قاعده ضمان ید یا همان غصب بر استیلائی متأثرین از عملیات اجرایی و همچنین امکان تحقق تحمیل ناروا در امور غیرمالی گفتگو می کنیم و سپس ضمن بررسی تعارض یا عدم تعارض آن قواعد با قاعده اعتماد مشروع در پی پاسخ پرسش های نخستین این نوشتار برمی آییم.

ب: ارتباط قاعده ضمان ید با اعاده عملیات اجرایی

ارتباط قاعده ضمان ید با اعاده عملیات اجرایی از این جهت است که مبنای معتقدین به اعاده وضع، مال و حقوق به محکوم علیه سابق، براساس قاعده ضمان ید است. این روش همان رویکرد نخست است به این صورت که مبنای ذی حقی یا وضعیت محکوم له را حکمی می دانند که زایل شده است.^۲ با زوال آن، حکم موجبی برای محق بودن او و به تبع آن، تغییرات یا انتقالات بعدی باقی نمی ماند. بنابراین، بر گیرنده عالم یا جاهل است تا آنچه را ستانده است مسترد دارد. در این رویکرد به اعتمادکننده ای که به قانون و اعتبار مرجعی که مسئول اجرا اعتماد کرده است، توجهی نمی شود و در نتیجه تعارض بین قاعده ضمان ید با قاعده اعتماد مشروع ظاهر می شود. ما در این نوشتار به لحاظ فنی وجود یا عدم وجود این تعارض و مرجحات قواعد پیش گفته را بررسی می کنیم.

مباحث مربوط به غصب عمدتاً در مواد ۳۰۸ تا ۳۲۷ قانون مدنی که برگرفته از فقه اسلامی است، مطرح می شود. مبنای احکام غصب قاعده ضمان ید است که از شهرت

۱ - همان، صص ۴۷۵ و ۴۸۷.

۲ - آرای شماره ۱۴۰۳۲۸۳۹۰۰۰۹۲۵۱۸۵ شعبه سوم حقوقی شهرستان نهاوند و شماره ۹۳۰۹۹۷۰۲۲۳۲۰۰۳۹۳ شعبه سی و دوم دادگاه تجدیدنظر استان تهران

بسیاری برخوردار است. گفته شده برای این قاعده، مستند روایی^۱ و همچنین بنای عقلی وجود دارد، اما سند روایی آن ضعیف بوده و دلیل مهم آن عقل است.^۲ پس محور اصلی بحث، خردورزی است و اگر تعارضی پیش آید، تعارض بین دو قاعدهٔ عقلی است. به همین دلیل، شهرت یکی نباید موجب گردد تا در بررسی ژرف موضوع، توجه بیشتری به آن شود. عقل از منابع استنباط حکم اسلامی است^۳ و گفته‌اند: «کَلِمَا حُكْمٌ بِهَ الْعَقْلِ حُكْمٌ بِهَ الشَّرْعِ»^۴ پس اگر در کاوش عقلی این نتیجه حاصل شد که در مباحث مربوط به اعادهٔ عملیات اجرایی احکام مدنی، قاعدهٔ اعتماد مشروع بر قاعدهٔ ضمان ید ارجح است، این حکم مغایرتی با احکام فقهی مرتبط با موضوع نخواهد داشت. بنابراین، باید با دقت و جسارت در بی‌کران اندیشه بال‌گشود و صواب را یافت.

در مدلول قاعدهٔ ضمان ید در میان فقها توافق وجود ندارد. برخی آن را تنها شامل مواردی می‌دانند که مال به نحو عدوان از ید مالک خارج شده باشد و برخی دیگر بر این باورند که دلالت این قاعده بر هر نوع استیلائی حاکم است که فساد سبب آن محرز شده و یا تعدی، بعد از رضایت حاصل گردیده است.^۵ به نظر می‌رسد ظاهر قانون مدنی با نظر گروه دوم همراه باشد^۶ و بر همین اساس دو مبحث غصب و آنچه در حکم غصب است بر زبان حقوقی‌ها جاری گشته است. برخی کوشیده‌اند آثار خفیف‌تری را برای در حکم غصب لحاظ کنند تا از آن شدت و حدت بکاهند و بر بی‌گناهان راحت‌تر گیرند.^۷ حق هم همین است.

۱ - علی الید ما اخذت حتی تؤدیه

۲ - یزدی، سید مصطفی محقق داماد، قواعد فقه، جلد نخست، چاپ دوازدهم، (تهران: مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۴۰۶ ه.ق)، ص ۶۱ - ۶۴.

۳ - حیدری، سید علی نقی، الاجتهاد و التقليد (أصول الاستنباط)، (قم: لجنة إدارة الحوزة العلمية، ۱۴۱۲ ه.ق)، ص ۱۸.

۴ - خراسانی، آخوند محمد کاظم بن حسین، فوائد الأصول للآخوند، (قم: انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، ۱۴۰۷ ه.ق)، ص ۱۲۷.

۵ - یزدی، سید مصطفی محقق داماد، منبع پیشین، صص ۶۵-۶۶.

۶ - قسمت اخیر مادهٔ ۳۰۸ قانون مدنی: «... اثبات ید بر مال غیر بدون مجوز هم در حکم غصب است».

۷ - صفایی، حسین؛ رحیمی، حبیب‌الله، منبع پیشین، صص ۳۷ - ۳۸.

اگر ظاهر متن قانونی در تعارض با اصول حقوقی باشد، نباید تسلیم آن شد و رسالت حقوق‌دان را در تفسیر روزآمد و صواب متون قانونی فراموش کرد. باید در موارد و پدیده‌های مختلف عمیق نگریست و دیگر قواعد و احکام متعارض را که ممکن است در موضوع تأثیرگذار باشند، مدّ نظر قرار داد. تا هر کجا قانون از حقوق فاصله می‌گیرد، مانع شد. حقوق‌دان که نسبت به زمان وضع قانون تجربه زمانی و مکانی متفاوت دارد، باید در پدیده فهم قوانین دخالت کند و رویکردی هرمنوتیک پیش گیرد. در غیر این صورت، نمی‌تواند نیاز جامعه را برآورده سازد و نهایتاً این قانون است که به محاق خواهد رفت.

به‌طور کلی در رویارویی با هر خطابه قانونی، عرفی یا شرعی می‌توان چهار رویکرد داشت با این شرح که الف: معنای تحت‌اللفظی واژگان و جملات را درک کرد و ارائه داد؛ یا، ب: تبیین و معرفی اثر و مفهومی که به‌طور معمول، آن گفتار یا رفتار باید برساند؛ یا، پ: مقصود اصلی یا نهایی گوینده را درک و بازگو کرد و جزئیات را بر همان اساس تبیین کرد؛ و یا، ت: صرف‌نظر از قصد گوینده، تأثیری را که به‌طور واقعی آن رفتار یا گفتار در جامعه می‌گذارد، دریافت و در تفسیر معرفی کرد.^۱ در تفسیر هرمنوتیک، آن رویکرد دوم اعمال می‌گردد و صحبت از این می‌شود که معنای قانون، عرف یا حتی عادت چگونه باید باشد تا بتواند مشکلی را حل کند به این صورت، مخاطب خود در فرایند فهم معنی مشارکت می‌کند و خلأیی را که بین عدالت و حکم هست پر می‌کند. ما در شرح آتی در همین مسیر می‌کوشیم.

چشم‌پوشی از اشخاصی که به‌واسطه اعتماد مشروع با قضیه مرتبط می‌شوند، بدیهی است اگر کسی مراجع قانونی را فریفته باشد و باتقلب رأیی به دست آورده و اجرا کرده باشد قهر و غلبه‌اش از طریق ابزار قانون نیست، بلکه با فریب مراجع قانونی است و غاصب محسوب می‌گردد و همه آثار غصب بر او بار می‌شود. وی دقیقاً مصداق همان است که در موردش گفته‌اند: «الغاصب یؤخذ بالاحوال». معمولاً محکوم‌له را می‌توان در این جایگاه فرض کرد، اما علاوه بر او، هریک از متأثرینی که در این فریب دخالتی داشته باشند و بعد به‌واسطه عملیات اجرایی استیلایی پیدا کرده باشند، نمی‌توانند اعتمادکننده در نظر گرفته شوند و غاصب محسوب می‌شوند.

به‌غیراز استثنای فوق از مذاقه در آنچه که گفته شد معلوم می‌شود که عموماً استیلائی متاثرین از عملیات اجرایی احکام مدنی مصداق غصب نیست و از شمول آن خارج است، زیرا به حکم قانون و مرجعی قانونی استیلا می‌یابد و این امر از موارد قهر و غلبه نامشروع نیست. اما در مورد اینکه مشمول «در حکم غصب» باشند می‌توان دو برداشت کلی داشت: یکی اینکه با توجه به اهمیت قاعدهٔ ضمان ید و رویکرد سختگیرانهٔ آن، ضمان ثابت است و همان‌طور که خریدار جاهل به غصب مسئول عین و منفعت است، فردی که به‌واسطهٔ عملیات اجرایی بر مال دیگری مسلط شده نیز مسئول است. دوم اینکه قانون می‌گوید استیلائی بدون مجوز در حکم غصب است بنابراین، استیلائی این اشخاص که با مجوز همان قانون و به‌واسطهٔ مرجع مشخص‌شده قانونی صورت گرفته، تصرفی در حکم غصب محسوب نمی‌شود. هرکدام از این دو رویکرد نیاز به ژرف‌نگری و بررسی دارد که در ادامه به آن می‌پردازیم.

پ: تعارض قاعدهٔ اعتماد مشروع و ضمان ید در اعادهٔ عملیات اجرایی

از دو رویکردی که در سطور بالا به آن‌ها اشاره شد، رویکرد نخست که به‌طور قطع در تعارض با اعتماد مشروع است نمی‌تواند قابل قبول باشد و اعتماد مشروع ارجح است؛ زیرا در آنچه که در حکم غصب است مالک به دنبال یک تقصیر احتمالی مال خود را از دست داده است و حتی اگر این هم نباشد تنها در پی مال خویش است اما در اعتماد مشروع، معتمد علاوه بر اینکه به دنبال مال خویش است، هیچ تقصیری مرتکب نشده است و پیام قانون را در اعتباربخشی به احکام دادگاه‌ها و مراجع قضایی اجابت گفته است در نتیجه مستحق حمایت بیشتری است.

برای اعمال رویکرد دوم و حکم به ابقای مال نزد اشخاص مزبور (اعتماد کننده با حسن نیت)، نیازمند تمسک به قاعدهٔ اعتماد مشروع هستیم در غیر این صورت، نمی‌توان دلیلی برای عدم استرداد محکوم‌به، در مواردی که هنوز عین مال موجود است دلیلی بیابیم لذا گریزی نیست مگر اینکه بپذیریم که اعتماد مشروع مانع اعادهٔ مالکیت می‌شود.

با این حال، به نظر ما ماهیت موضوع متفاوت بوده و حتی مشمول هیچ‌یک از فروض پیشین نیست زیرا، اولاً مقایسهٔ تصرف بر محکوم‌به یا مالی که از عملیات اجرایی به‌دست می‌آید با تصرف بر مال مغضوبه، خطاست زیرا در اولی متصرف به امری اعتماد کرده که

از زمان اجرا تا زمان اعاده، به حکم قانون مشروع و دارای اثر بوده است، اما در دومی خریدار جاهل، به چیزی اعتماد کرده که هیچ گاه از لحاظ قانون مشروع و مؤثر نبوده است. بنابراین، می توان گفت شباهتی بین وضعیت خریدار جاهل با آنکه به واسطه عملیات اجرایی مالی را دارا می شود، وجود ندارد و عموماً در بحث اعاده عملیات اجرایی قواعد غضب و آنچه در حکم غضب است جایگاهی ندارد. بلکه باید موضوع اعاده عملیات اجرایی را با اقاله مقایسه کرد؛ چراکه در اقاله، از زمان انعقاد عقد تا زمان تفاسخ یک قرارداد معتبر وجود دارد و ممکن است کسی با اعتماد به آن قرارداد با یکی از طرفین معامله کند و بدیهی است اقاله بعدی طرفین خللی در وضعیت او ایجاد نمی کند. ممکن است ایراد شود این قیاس درست نیست زیرا سبب انحلال عقد در اقاله بعد از انتقال پدید می آید، اما در اعاده دادرسی کاشف به عمل می آید که حکم از ابتدا اشتباه بوده است. در پاسخ به این ایراد لازم است به جنبه دیگری از حکم دادگاه و عملیات اجرایی عنایت شود و آن پیام قانونگذار راجع به اعتبار و لازم الاجرا بودن آن است؛ یعنی، همان گونه که قانون در مورد عقد صحیح می گوید معتبر و دارای اثر است، در مورد رأی دادگاه هم، چه درست باشد و چه نادرست، همین پیام را می دهد همچنین این موضوع درباره عملیات اجرایی نیز صادق است. در نتیجه، وضعیت حقوقی اعتمادکنندگان به عملیات اجرایی، در زمانی ایجاد گردیده و مستقر شده است که قانونگذار عملیات را معتبر، صحیح و لازم دانسته است لذا از این حیث شباهت انکارناپذیری بین اقاله و اعاده عملیات اجرایی وجود دارد.

خریدار جاهل به غضب را نیز نمی توان به طور مطلق مسئول دانست آن گونه که در برخی اموال، تصرف دلیل مالکیت است و ادعای خلاف آن شنیده نمی شود. بنابراین، خریداری که به این تصرف اعتمادی مشروع کرده است کماکان مالک مال است.^۱ به هر روی، پرداختن به این موضوع از حوصله این مختصر خارج است و همین اندازه کفایت می کند که روشن شد، در بحث اعاده عملیات اجرایی، قواعد غضب و آنچه که در حکم غضب است، جاری نیست.

۱ - کاتوزیان، ناصر، دوره مقدماتی حقوق مدنی اموال و مالکیت، چاپ بیست و دوم، (تهران: بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۸۷)، صص ۲۰۲ - ۲۰۳.

ت: تعارض قاعدهٔ احترام مالکیت و قاعدهٔ تسلیط با اعتماد مشروع در اعادهٔ عملیات اجرایی

از دیگر دلایلی که مراجع معتقد به رویکرد نخست برای حمایت از محکوم علیه سابق حتی در برابر اشخاص ثالثی که به حکم قانون و اعتبار مراجع قضایی اعتماد کرده‌اند ارائه می‌دهند، قواعد احترام مالکیت و تسلیط است. در این رویکرد اعتقاد بر این است با زوال حکم، مالکیت استصحاب می‌شود و زمانی که مال یا حق موجود است یا اینکه اعادهٔ وضعیت امکان‌پذیر است، براساس این قواعد، ذی‌حق می‌تواند مال، حق یا وضعیتش را مانند سابق بخواهد و این درخواست از توابع مالکیت یا ذی‌حقی ایشان است و حتی در برابر اشخاص ثالث قابل استناد است. این استدلال ممکن است قائلین به تلف حکمی را به چالش بکشانند؛ اما در برابر قاعدهٔ اعتماد مشروع، قابل استناد نیست.

مفهوم قاعدهٔ احترام مالکیت این است که مال مردم از تعرض و تصرف حقوقی و مادی دیگران مصون است و در صورت تعدی و تجاوز باید خسارت جبران شود و رفع تجاوز به عمل آید.^۱ به زبان دیگر، از اصل لزوم احترام به مالکیت، اصول منع ضرر ناروا، منع تحمیل ناروا و منع استیلا ناروا حاصل می‌شود. در ارتباط با این اصول و در بحث اعادهٔ عملیات اجرایی احکام مدنی این پرسش پیش می‌آید که چرا با ازالهٔ حکم، نباید مالک به مالش برسد و مالکیتش محترم شمرده شود؟ اگر هم موضوع حقوق غیرمالی است چرا با نقض حکم اجرا شده، نباید از تحمیل ناروا پرهیز کرد و وضعیت را به حالت قبل برگرداند؟ منظور از قاعدهٔ تسلیط این است که مالک هرگونه تصرفی در مال خود می‌تواند انجام دهد.^۲ بدیهی است این شرایط وقتی برای مالک مهیا می‌شود که با اعادهٔ عملیات اجرایی مال گرفته شده به وی بازگردانده شود.

درمورد قاعدهٔ احترام لازم است دقت شود که اعادهٔ عملیات اجرایی در شرایطی که موجبات تمسک به قاعدهٔ اعتماد مشروع وجود دارد، تراحم قاعدهٔ احترام تنها با قاعدهٔ اعتماد مشروع نمی‌شود؛ بلکه علاوه بر آن با خود قاعدهٔ احترام نیز تراحم ایجاد می‌کند. به این شرح که متأثر از عملیات اجرایی که به این امر قانونی اعتماد کرده، بابت آن چیزی

۱ - یزدی، سید مصطفی محقق داماد، منبع پیشین، ص ۲۱۳.

۲ - امامی، سید حسن، حقوق مدنی، جلد نخست، چاپ سوم، (تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۴۰)، ص ۴۹.

که به دست آورده است، مالی داده یا کاری انجام داده و یا مابازایی پرداخت کرده است. بنابراین، قاعده احترام شامل او هم می شود و وی هم مشمول آن قاعده است و علاوه بر آن، تحت شمول قاعده اعتماد مشروع نیز قرار می گیرد؛ لذا بر مالک قبلی، که تنها از قاعده احترام بهره می جوید رجحان پیدا می کند. البته، این حالت مشروط بر این است که امکان اعاده مالکیت به مالک قبلی را پذیرفته باشیم؛ که به عقیده ما چنین امکانی وجود ندارد. زیرا معتمد مشروع در زمان مؤثر و معتبر بودن عملیات اجرایی، مالک شده است و با اعاده آن مالکیتش زایل نمی شود، زیرا او به امر مشروعی اعتماد کرده است و اعتماد مشروعش مانع زایل شدن وصف مالکیت از اوست. این مثال بی مانند نیست؛ در اقاله هم همین امر رخ می دهد و اعتماد شخص ثالث به قراردادی معتبر و همچنین مالکیت خریدار، مانع از این می شود تا اقاله قرارداد اولیه مالکیتش را زایل کند. وقتی این بحث پذیرفته شود، ورود به قاعده تسلیط و بررسی تعارض آن سالبه به انتفاء موضوع است زیرا برای مالک قبلی ملکیت نمانده تا بخواهد در آن تصرف کند.

ث: رد پای اعتماد مشروع در مقررات مرتبط با اعاده اجرا و دکترین حقوقی و فقهی مربوط به بحث

لزوم حمایت از افرادی که به عملیات اجرایی اعتماد می کنند از نظر قانونگذار یا برخی اشخاص صاحب نظر پنهان نمانده است و احساس می شود، ایشان در ضمیر خویش نسبت به حمایت از چنین اشخاص و دیگرانی که مشابه آن ها حقوقی را به واسطه اعتماد مشروع کسب کرده اند، تمایل داشته اند و این میل طبیعی را بروز داده اند. گویی ضرورت شناسایی و تبیین قاعده اعتماد مشروع حس شده، اما به اندازه کافی در فضای خردورزی، تحلیل و ترسیم نشده است. در ادامه به نمونه هایی از این توجهات خواهیم پرداخت که فلسفه وجودی آن ها به طور مشخص با قاعده اعتماد مشروع پاسخ داده می شود.

در ماده ۴۶ قانون اجرای احکام مدنی، به عنوان مانع اجرای حکم، صحبت از تلف و همچنین عدم دسترسی است. اما در ماده ۳۹ همان قانون که ناظر بر اعاده اجراست برای اشاره به موانع اعاده، از اصطلاح «عدم امکان استرداد» استفاده شده است که مفهومی گسترده تر دارد و شامل مواردی مانند اعتماد مشروع هم می شود.

در نشست قضایی قضات قم که دربارهٔ اعادهٔ عملیات اجرایی بحث می کردند اکثریت معتقد بودند در مواردی که محکوم به به شخص ثالث منتقل شده است، امکان استرداد عین وجود ندارد و باید مثل یا قیمت آن پرداخت شود.^۱

در *تحریرالمجله* گفته شده اگر کسی مال لقطه را بیابد و آن را به حکم حاکم به دیگری تسلیم کند از مسئولیت میراست حتی اگر حکم نادرست باشد.^۲ واضح است دلیل این نظریه اعتماد مشروع است و گر نه قاعدهٔ ضمان ید اجازه تبریئهٔ یابنده را نمی داد.

در *تکمله العروه* در مورد تصرفات محکوم به قبل از نقض حکم چنین آمده است که اگر محکوم به بداند حکم نادرست است ضامن است و اگر نداند از بیت المال باید جبران شود.^۳ همچنین است در مورد اعتماد محکوم به به حکم حاکم^۴ و مبرهن است دلیل این اعتقاد، اعتماد مشروع است.

در *تحریرالوسیله* و در مبحث خیار غبن آمده است اگر خریدار مبیع را منتقل کرده باشد و معامله به واسطهٔ عیب ثمن فسخ شود، معاملهٔ دوم صحیح است و مبیع قابل استرداد نیست.^۵ دلیل این نظریه هم چیزی جز اعتماد خریدار دوم به اعتبار عقد نخستین و مالکیت خریدار نخست نمی تواند باشد.

در *فقه الصادق* گفته شده است که در صورت اشتباه در حکم و تصرف در محکوم به بیت المال ضامن است^۶

۱ - نشست قضایی دادگستری قم مورخ ۱۳۷۸/۱۲/۱۳ به نقل از: حیاتی، علی عباس، *اجرای احکام مدنی در نظم حقوقی کنونی*، چاپ دوم، (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۰)، صص ۱۲۹ - ۱۳۰.

۲ - نجفی کاشف الغطاء، شیخ محمدحسین بن علی بن محمد رضا، *تحریرالمجله*، جلد دوم، (نجف عراق: انتشارات مکتبه المرتضویه، ۱۳۵۹ ه.ق)، ص ۱۵.

۳ - طباطبایی یزدی، سید محمد کاظم، *تکمله العروه الوثقی*، جلد دوم، (قم: انتشارات کتابفروشی داوری، ۱۴۱۴ ه.ق)، ص ۲۹.

۴ - الطباطبایی الیزدی، سید محمد کاظم، منبع پیشین، ص ۱۹۴.

۵ - موسوی خمینی، سید روح الله، *تحریرالوسیله*، جلد نخست، (قم: انتشارات مؤسسه مطبوعات دارالعلم، ۱۳۴۵)، ص ۵۲۴.

۶ - حسینی روحانی قمی، سید صادق، *فقه الصادق علیه السلام*، جلد بیست و پنجم، (قم: انتشارات دارالکتاب مدرسه امام صادق علیه السلام، ۱۴۱۲ ه.ق)، صص ۶۸ - ۶۹.

ج: اثر اعتماد مشروع بر متأثرین از اعاده عملیات اجرایی احکام مدنی

از میان کسانی که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم از عملیات اجرایی متأثر می‌شوند، برخی با اعتماد به عملیات اجرایی اقداماتی را انجام می‌دهند و طبیعتاً انتظار دارند نتیجه اعتماد خود را ببینند. از این جهت به‌طور دقیق اشخاص زیر در رابطه با عملیات اجرایی اعتمادکننده مشمول قاعده اعتماد مشروع به‌شمار می‌آیند:

نخست: محکوم‌لهی که پس از اجرای حکم یا ابلاغ اجرائیه محکوم‌به را گرفته و در آن تصرف کرده است. تصرفات ممکن است مادی یا حقوقی باشند. مثلاً ممکن است محکوم‌به زمینی باشد و محکوم‌له در آن بنایی ساخته باشد یا اینکه زمین را فروخته و بهای آن را در جایی سرمایه‌گذاری کرده باشد. یا در امور غیرمالی عملی را مطابق با نتیجه عملیات اجرایی انجام داده باشد. در چنین مواردی، اعاده عملیات اجرایی نباید موجب زیان او شود.

دوم: شخص ثالثی که در مزایده شرکت کرده باشد و مالی را طی این فرایند تملک کرده باشد.

سوم: شخص ثالثی که برای محکوم‌علیه وثیقه گذاشته یا به جای او ایفای دین کرده باشد. این سه گروه به صورت مستقیم از عملیات اجرایی تأثیر می‌پذیرند.

چهارم: شخصی که باتوجه به نتیجه عملیات اجرایی، به وضعیت کسانی که از عملیات اجرایی متأثر شده‌اند اعتماد کرده و با آن‌ها معامله کرده است. مثلاً، محکوم‌به یا مال مزایده شده را از آن‌ها خریده باشد و یا اینکه در امور غیرمالی، مانند ازدواج با زنی که بر اثر اجرای حکم طلاق مطلقه شده است، اقدام کرده باشد. این اشخاص غیرمستقیم از عملیات اجرایی تأثیر می‌پذیرند.

درمورد اشخاص دسته نخست، یعنی محکوم‌لهم، باید چند وضعیت متفاوت را به‌طور جداگانه بررسی کرد: نخست اینکه، اگر محقق شود محکوم‌له به عدم استحقاق خویش آگاه بوده است، مشمول قاعده نیست. دوم اینکه، زمانی که مشمول قاعده است اعتماد او مانع استرداد عین یا بهایی که ستانده است نمی‌شود و به‌هرحال، قاعده منع بهره‌مندی ناروا یا «اکل مال بالباطل» اقتضا دارد تا اصل یا بهای مال مسترد شود. سوم اینکه، محکوم‌له با اعتماد به روند اجرای حکم، تصرفاتی کرده یا هزینه‌هایی پرداخته است. در این مورد

قاعدهٔ اعتماد مشروع مانع می‌شود تا زیان اعادهٔ عملیات اجرایی او را دربر گیرد. مثلاً، اگر محکوم به زمینی باشد و محکوم له در آن بنا ساخته باشد، نمی‌توان صرفاً با اعادهٔ عملیات اجرایی مستحدهٔ او را خراب کرد. بلکه در این موارد باید تدبیر دیگری اندیشید. مثلاً، اگر محکوم به سیمان باشد و به بلوک تبدیل شده باشد نمی‌توان آن را به جای محکوم به مسترد کرد. یک راه حل این است که بین مالکیت زمین و مالکیت بنا قائل به تفکیک شد و مالک اعیان را مکلف به پرداخت اجرت به مالک عرصه یا همان محکوم علیه فرض کرد. ایراد این راهکار این است که مالک عرصه عملاً از هرگونه تصرف در ملک خویش محروم می‌شود و بهای مالش با کاهش شدید مواجه می‌گردد. راه دیگر این است که کل مال فروخته شود و بهای یوم‌الادای عرصه به محکوم علیه پرداخت گردد و باقی در اختیار محکوم له قرار گیرد که به عقیده ما این راهکار ارجح است. حتی گفته شده اگر به واسطهٔ کار محکوم له، ارزش محکوم به افزایش یابد، وی می‌تواند برخلاف غاصب، ارزش کار خویش را دریافت کند.^۱ حکم قضیه در مواردی هم که مال محکوم له و محکوم علیه در هم ممتزج می‌گردد، همین است. این راهکار مسبوق به سابقه است چنانچه حتی با غاصب هم به همین شیوه برخورد می‌شود^۲ و بدیهی است که محکوم له غاصب نیست. چهارم تصرفات حقوقی محکوم لهم است. ممکن است بعد از اجرای حکم محکوم به را فروخته، به اجاره داده یا در رهن گذاشته شده باشد. راجع به مالکیت اشخاص ثالث، در مباحث گذشته گفته شد و یادآوری می‌شود همان‌طور که معامله بعد از عقد و قبل از اقاله نسبت به موضوع معامله صحیح است، در اینجا هم معاملات محکوم له با لحاظ شرایط قاعده اعتماد مشروع معتبر است و از این بابت ضمانتی بر عهده او نیست و تنها مسئولیت استرداد مثل و منفعت محکوم به یا بهای آن‌ها را عهده‌دار است. لازم به ذکر است که حتی قطع نظر از اعتماد مشروع بازهم گاهی نمی‌توان عملیات اجرایی را اعاده کرد؛ مثلاً، اگر عنوان عرفی مال تغییر کرده باشد استرداد آن از محکوم له مجاز نیست.^۳

۱ - خدابخشی، عبدالله، منبع پیشین، صص ۴۹۴-۴۹۵.

۲ - یزدی، سید مصطفی محقق داماد، منبع پیشین، ص ۷۹.

۳ - خدابخشی، عبدالله، منبع پیشین، ص ۴۸۹.

در امور غیرمالی نیز اگر محکوم‌له براساس عملیات اجرایی و اقداماتی انجام داده باشد، نباید اعاده عملیات موجب زیان به او شود. به عنوان مثال، اگر در طی عملیات اجرایی مطلقه شده و با صرف هزینه در شهر دیگری ساکن شده و مشغول به کاری گردیده باشد، با نقض حکم طلاق به زوجیت همسر سابقش در می‌آید. اما، نمی‌توان او را وادار به زندگی در شهر قبلی یا کناره‌گیری از شغلش کرد. قاعده اعتماد مشروع و حقوق مکسبه‌ای که برایش ایجاد شده‌اند، مانع چنین تحمیل‌های ناروا هستند.

درمورد اشخاص دسته دوم هم قضیه روشن است. اگر شرایط اعتماد مشروع وجود داشته باشد، بعد از برگزاری مزایده و انجام تشریفات مربوط به انتقال مال، مالکیت منتقل می‌شود و اعتماد مشروع مانع از اعاده مالکیت می‌شود.

قاعده اعتماد مشروع با گروه سوم که مال آن‌ها طی عملیات اجرایی و به دلیل معرفی مال به جای محکوم‌علیه یا ضمانت از او از دست رفته است، ارتباطی ندارد. در این موارد، قواعد منع ضرر ناروا و منع استیلا ناروا موجب تغییر در روابط حقوقی بین اشخاص می‌شود و در نتیجه حق مطالبه را برای آن‌ها ایجاد می‌کند.^۱ همچنین، قاعده منع تحمیل ناروا مؤثر بر روند مطالبه‌گری در امور مالی و غیرمالی است لذا اشخاص موضوع این گروه با اعتماد به عملیات اجرایی کاری نمی‌کنند بلکه به لحاظ یاری رساندن به محکوم‌علیه مال‌باخته می‌شوند و نهایتاً براساس قواعد گفته‌شده، می‌توانند آنچه را که از دست داده‌اند، مطالبه کنند.

گروه چهارم، چه در امور مالی و چه در امور غیرمالی تحت حمایت قاعده اعتماد مشروع قرار دارند و در صورت احراز شرایط این قاعده، حقوق کسب‌شده آن‌ها باقی می‌ماند. گفته شده است که اعاده عملیات اجرایی ارتباطی با اشخاص ثالثی که مستقیم در اجرا دخالت نداشته‌اند، ندارد و نمی‌توان آنچه را که به دست آورده‌اند طی اعاده عملیات اجرایی از آن‌ها بازستاند؛ بلکه نیاز است که این موضوع در قالب دعوی مستقلی مورد بررسی و تصمیم‌گیری قرار گیرد.^۲ این نظر را نمی‌توان پذیرفت، زیرا اولاً اگر این گروه

۱ - قاسم‌زاده، سید مرتضی، *الزام‌ها و مسئولیت مدنی بدون قرارداد*، چاپ یازدهم، (تهران: بنیاد حقوقی میزان، ۱۴۰۰)، صص ۹-۱۴.

۲ - خدابخشی، عبدالله، منبع پیشین، ص ۴۹۱.

مشمول قاعده اعتماد مشروع نباشند، هیچ مانعی برای بازپس گیری آنچه که من غیر حق صاحب شده‌اند وجود ندارد. تحمیل یک دعوای اضافی و اعطای فرصت بیشتر به ایشان توجه حقوقی ندارد و از مصادیق تحمیل نارواست. ثانیاً این راه حل باز هم به طور اساسی مشکل را حل نمی‌کند و در نهایت، در دعوایی مستقل، حقوق این افراد اگر قاعده اعتماد مشروع پذیرفته نشود، تضییع خواهد شد.

پرسش دیگری که نباید در ارتباط با بحث بدون پاسخ بماند این است که آیا محکوم علیه هم ممکن است مشمول و مورد حمایت قاعده اعتماد مشروع باشد؟ جایی که وی بعد از صدور اجرائیه طوعاً رأی را اجرا می‌کند ممکن است این تصور به وجود که رفتار او مشمول قاعده است. اما باید دانست محکوم علیه مجبور به اجرای رأی است و اراده‌ای برای اعتماد کردن در این زمینه ندارد. بنابراین، هرگونه مطالبه‌ای که برای جبران زیان خود می‌تواند داشته باشد از باب منع ضرر ناروا و تحمیل ناروا خواهد بود، نه قاعده اعتماد مشروع.

در اینجا یک موضوع مرتبط و مهم باید مورد توجه قرار گیرد و آن اینکه گفته شده وقتی حکمی نقض می‌شود اصل استحقاق محکوم له نسبت به محکوم به زیر سؤال می‌رود و اگر توافقی در راستای تمکین به حکم صورت گرفته باشد، آن تراضی هم فاسد است.^۱ اما این گفته به تنهایی کافی نیست و باید توضیح داد چرا توافق باطل است زیرا حکم در زمان پیدایش تراضی اعتبار داشته و همانند بحث عقد و اقاله، پس از انحلال نمی‌تواند خللی در اقداماتی که بر پایه اعتماد صورت گرفته، ایجاد کند. در پاسخ باید گفت در اینجا برعکس موردی که شخص ثالث با شرایطی مستقل از ملزومات و مفاد حکم، تنها به عملیات اجرایی اعتماد می‌کند، مندرجات حکم و خروجی آن یکی از عوضین در معامله می‌شود یا بستر تحقق موضوع و مورد معامله می‌شود لذا زایل شدن حکم، فساد اسباب تشکیل عقد دوم را می‌نمایاند و از نظر فنی، اعتبار عقد را از بین می‌برد. در این قضیه، ممکن است مشکل دیگری متصور باشد و آن هم در مواردی است که بعد از قرارداد راجع به اجرای حکم، یکی از طرفین، مورد معامله را به فرد ثالثی واگذار کرده باشد و آن شخص با حسن نیت عمل کرده و مشمول قاعده اعتماد مشروع باشد. در این فرض باید دید وقتی عقد بین

محکوم‌له و محکوم‌علیه صحیح شد چگونه می‌توان با تمسک به قاعده اعتماد مشروع از شخص ثالث حمایت کرد؟ اقتضای اعتماد مشروع، عدم اعاده وضعیت ثالث با حسن نیت به شرایط قبل از عقد است و در مقام اعمال این مقصود، باید پذیرفت که طرفین عقد نخست یا همان متداعین پرونده ضمن توافق در نحوه اجرای حکم، اختیار معامله نسبت به موضوع و مورد معامله را هم به یکدیگر می‌دهند. در اینجا شرایط مانند آنانی که به حق‌العمل کار اختیار داده‌اند به نام خود معامله کنند، پس معامله دوم معتبر است و اگر بطلان معامله نخست ثابت شود، اعتماد مشروع مانع می‌گردد که اختیار مورد بحث و معامله دوم فاسد شود.

اعاده عملیات اجرایی ممکن است به دلیل نقض حکم یا حتی اصلاح اشتباه در اجرای حکم باشد و در هر صورت، آن کس که به اعتبار عملیات اجرایی اعتماد کرده، مورد حمایت قانون قرار می‌گیرد. حقوق محکوم‌علیه هم براساس اصول احترام به اموال مردم و نیز منع ضرر ناروا حمایت شده است اما در برابر شخصی که تحت حمایت قاعده اعتماد مشروع قرار دارد، قابل استناد نیست. در نتیجه، محکوم‌علیه می‌تواند خسارت یا مابازای آنچه از دست داده است را از محکوم‌له مطالبه کند، زیرا محکوم‌له چیزی را دارا شده یا وضعیتی را کسب کرده که مستحق آن نبوده است و به این واسطه موجب زیان محکوم‌علیه شده است. برخی در این باره نظر داده‌اند که ضمان برعهده دولت است به عقیده ما در وهله نخست باید بین خسارت و مثل یا بهای آنچه داده شده، تفاوت قائل شد. استرداد آنچه که داده شده است در ابتدا برعهده شخصی خواهد بود که بلاجهت دارا شده است. در صورتی که چنین امکانی به واسطه اعسار و ورشکستگی و امثالهم وجود نداشت و همچنین در مورد مطالبه خسارت ناشی از اجرای حکم، موافق اصل ۱۷۱ قانون اساسی در موارد تقصیر سبک و محتمل مقامات قضایی، دولت باید خسارت زیان‌دیده را تدارک ببیند و آنچه را از دست داده است برای او تهیه کند. در مواردی که بحث تقصیر عادی و سنگین مطرح است حسب مورد قضاات یا وکلایی که در دفاع تقصیر کرده‌اند، ضامن هستند. براین باوریم که در موارد اخیر، چنانچه به دلیل اعسار یا ورشکستگی قاضی و کارمندان دولتی امکان جبران خسارت زیان‌دیده نباشد دولت به علت کوتاهی در گزینش،

جذب و به کارگیری استعدادها و اشخاص مورد اعتماد، مسئول جبران خسارت خواهد بود. همچنین، در مواردی که شخص محکوم علیه خود در ارائهٔ دفاع مناسب تقصیر کرده باشد، بار تقصیر را هم خودش باید بر دوش کشد.

نتیجه:

بحث اعادهٔ عملیات اجرایی موضوعی مهم و درخور اهمیت است با این حال، متون قانونی مرتبط با این موضوع صریح نیست و راجع به حقوق افرادی که به این رویکرد قانونی اعتماد کرده‌اند مسکوت است. از این رو، نیاز است حقوق دان‌ها در قلمرو تفسیر با ارائه راهکار روشن و مطلوب، عدالت را آشکار سازند و عرضه دارند.

در این نوشتار اعتماد مشروع را در رایت یک قاعده معرفی و تبیین کردیم و نشان دادیم هم از لحاظ عقل خدشه‌ای بر وجودش نیست و هم خردمندان خواسته ناخواسته براساس آن نظر داده‌اند. بنابراین، فرضیهٔ نخستین تحقیق درست به نظر می‌رسد و اعتماد مشروع شناخته شده و تحت حمایت دانش حقوق قرار دارد.

اعتماد مشروع از زایل شدن حقوق مکسبه هر شخصی می‌شود که با اعتماد به عملیات اجرایی رفتاری انجام می‌دهد که منجر به ایجاد حقی قانونی برای وی می‌گردد. حقوق محکوم له و اشخاص ثالثی که مستقیم و غیرمستقیم از عملیات اجرایی متأثر شده‌اند و به اعتبار آن اعتماد کرده‌اند، با اعادهٔ عملیات اجرایی از بین نخواهند رفت. هر آنچه در زمان اعتبار عملیات اجرایی و به واسطهٔ اعتماد برای ایشان ایجاد شده است، باقی خواهد ماند. محکوم علیه نیز می‌تواند مثل یا بهای آنچه را که از دست داده از کسی که من غیرحق دریافت کرده است مطالبه کند یا خسارت خویش را از کسانی که سبب ضرر یا تحمیل ناروا بر او شده‌اند بستانند. اما، حق رجوع به اشخاصی که مشمول قاعدهٔ اعتماد مشروع هستند، ندارد.

پیشنهاد می‌شود قانونگذار نسبت به اصلاح مقررات مربوط، به ویژه قانون اجرای احکام مدنی، اهتمام ورزد و روشی صریح و قابل قبول برای حمایت از حقوق کسانی که به واسطهٔ اعتماد خود مستحق حمایت قانون هستند، وضع کند. مثلاً، تبصره‌ای به مادهٔ ۳۹ قانون اجرای احکام مدنی بیفزاید و مقرر دارد: اگر با اعتماد به اقدامات قانونی صورت گرفته در مرحلهٔ اجرا، وضعیت مادی و حقوقی اشخاص تغییر یابد، حقوق مکسبهٔ ایشان غیرقابل

سلب خواهد بود. همچنین متضرر می‌تواند خسارت‌های وارده بر خود را به‌طور تضامنی از فردی که استفاده بلاجهت کرده یا از مقامات و اشخاصی که مرتکب تقصیر شده‌اند، مطالبه کند.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Amirpouya Rashidi

<https://orcid.org/0009-0002-1898-3968>

saam Mohammadi

<https://orcid.org/0000-0001-5064-3096>

Hamid Abhari

<https://orcid.org/0000-0002-3800-0538>

منابع

فارسی

قرآن کریم.

اسکینی، ربیعاً؛ شهرکی، رضا، «مفهوم اصل حسن نیت و رفتار منصفانه»، فصلنامه حقوق گواه، شماره ۱۰، (۱۳۸۶)، صص ۳ تا ۲۱.

امامی، سید حسن، حقوق مدنی، جلد نخست، چاپ سوم، تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۴۰.
امینی، منصور؛ بهادر، مرتضی، «قلمرو حمایت از خریدهای با حسن نیت در نظامهای حقوقی انگلیس، فرانسه و آلمان»، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، دوره ۲۱، شماره ۴ (۱۳۹۶)، صص ۱ تا ۲۸.

انصاریان، علی، «مفهوم و معنای حسن نیت در حقوق ایران و فرانسه»، فصلنامه مدرس علوم انسانی، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، شماره ۶۳ (۱۳۸۸)، صص ۱۹ تا ۴۶.

بادینی، حسن؛ سیاهبیدی کرمانشاهی، سعید، «تحلیل مفهوم و مصادیق تعارض منافع در حقوق خصوصی»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۵، شماره ۱۱۶ (۱۴۰۰)، صص ۲۰۹ تا ۲۳۱.

<https://doi.org/10.22106/rlj.2020.129515.3474>

بروجردی عبده، محمد، حقوق مدنی، چاپ اول، تهران: کتابخانه گنج دانش، ۱۳۸۰.
جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ترمینولوژی حقوق، چاپ هجدهم، تهران: کتابخانه گنج دانش، ۱۳۸۶.

قاعده اعتماد مشروع و اثر آن بر اعاده عملیات ... | رشیدی و همکاران | ۱۰۵

حسینی روحانی قمی، سیدصادق، فقه‌الصادق علیه السلام، جلد بیست و پنجم، قم: انتشارات دارالکتاب مدرسه امام صادق علیه السلام، ۱۴۱۲ ه.ق.

حلی، علامه حسن بن یوسف، الجوهر النضید، ترجمه منوچهر صانعی دره بیدی، چاپ هشتم، تهران: انتشارات حکمت، ۱۳۹۲.

حیاتی، علی عباس، اجرای احکام مدنی در نظم حقوقی کنونی، چاپ دوم، تهران: نشر میزان، ۱۳۹۰.

حیدری، سید علی نقی، الاجتهاد و التقليد (أصول الاستنباط)، قم: لجنة إدارة الحوزة العلمية، ۱۴۱۲ ه.ق.

خدابخشی، عبدالله، حقوق حاکم بر اجرای آرای مدنی، تهران: شرکت سهامی انتشار، ص ۲۶۱، ۱۳۹۳.

خراسانی، آخوند محمد کاظم بن حسین، فوائد الأصول للآخوند، قم: انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، ۱۴۰۷ ه.ق.

صفایی، سیدحسین؛ رحیمی، حبیب‌الله، مسئولیت مدنی (الزامات خارج از قرارداد)، چاپ هشتم، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها، ۱۳۹۵.

طباطبایی یزدی، سیدمحمدکاظم، تکمله العروه الوثقی، جلد دوم، قم: انتشارات کتابفروشی داوری، ۱۴۱۴ ه.ق.

عبدی پور فرد، ابراهیم؛ پرهیزگار، عبدالرضا، «بررسی تطبیقی مبانی التزام به عقد با تأکید بر نظریه اعتماد»، فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، سال دوم، شماره چهارم (زمستان ۱۳۹۴)، صص ۶۷ تا ۹۲.

<https://doi.org/10.22091/csiw.2016.724>

قاسم‌زاده، سید مرتضی، الزام‌ها و مسئولیت مدنی بدون قرارداد، چاپ یازدهم، تهران: بنیاد حقوقی میزان، ۱۴۰۰.

کاتوزیان، ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد مسئولیت مدنی، جلد نخست، چاپ هشتم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۷.

کاتوزیان، ناصر، دوره مقدماتی حقوق مدنی اموال و مالکیت، چاپ بیست و دوم، تهران: بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۸۷.

کاتوزیان، ناصر، دوره مقدماتی حقوق مدنی اعمال حقوقی، چاپ سیزدهم، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۷.

- کاتوزیان، ناصر، قواعد عمومی قراردادها، جلد نخست، چاپ دوازدهم، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۲.
- کاتوزیان، ناصر، قواعد عمومی قراردادها، جلد دوم، چاپ دوازدهم، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۲.
- کاتوزیان، ناصر، قواعد عمومی قراردادها، جلد سوم، چاپ نهم، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۳.
- مجتهد شبستری، محمد، «فرایند فهم متون»، نشریه نقدنظر، شماره ۳ و ۴ (۱۳۷۴)، صص ۴۲ - ۶۱.
<https://doi.org/10.22081/JPT.1995.22890>
- معین، محمد، فرهنگ فارسی، جلد نخست، چاپ هشتم، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۱.
- موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۴۵)، تحریرالوسیله، جلد نخست قم: انتشارات مؤسسه مطبوعات دارالعلم.
- نجفی کاشف الغطاء، شیخ محمدحسین بن علی بن محمدرضا، تحریرالمجله، جلد دوم، نجف عراق: انتشارات مکتبه المرتضویه، ۱۳۵۹ ه.ق.
- نوبخت، حسین، «بررسی ماهیت و اعتبار «تفسیر»، «تأویل» و «هرمنوتیک حقوقی» در استنباط احکام از قوانین، نشریه علامه، دوره اول، شماره ۶ و ۷ (۱۳۸۲)، صص ۱۸۳ - ۲۰۰.
- واربرتون، نایبل، الفبای فلسفه، ترجمه مسعود علیا، چاپ هشتم، تهران: نشر ققنوس، ۱۳۹۴.
- ویژه، محمدرضا (۱۳۹۰)، «امنیت حقوقی به مثابه شرط تحقق امنیت قضایی»، فصلنامه راهبرد، سال بیستم، شماره ۵۸ (۱۳۹۰)، صفحات ۹۵ - ۱۳۰.
- همایون کاتوزیان، محمدعلی، تضاد دولت و ملت نظریه تاریخ و سیاست در ایران، چاپ دهم، تهران: سپیدار، ۱۳۹۲.
- یزدی، سید مصطفی محقق داماد، قواعد فقه، جلد نخست، چاپ دوازدهم، تهران: مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۴۰۶ ه.ق.

References

- Pleasence, Pascoe & N. J. Balmer(2019), Development of a General Legal Confidence Scale, Journal of Empirical Legal Studies, Volume 16, Issue 1, 143-174, March, p 143

References In Persia

Holy Quran.

Skini, Rabia; Shahraki, Reza, "The Concept of the Principle of Good Faith and Fair Treatment", *Journal of Evidence Law*, No. 10, (2007), pp. 3-21.

Emami, Seyed Hassan, *Civil Law*, Volume 1, Third Edition, (Tehran: Islamia Publications, 1961).

Amini, Mansour; Bahadur, Morteza, "The Sphere of Protection of Good Faith Purchases in the Legal Systems of England, France and Germany", *Comparative Law Studies*, Volume 21, No. 4 (2017), pp. 1-28.

Ansarian, Ali, "The Concept and Meaning of Good Faith in Iranian and French Law", *Journal of Humanities Teacher, Comparative Law Studies*, No. 63 (2009), pp. 19-46.

Badini, Hassan; Siahbidi Kermanshahi, Saeed, "Analysis of the Concept and Examples of Conflict of Interest in Private Law", *Justice Legal Journal*, Volume 85, Number 116 (2021), pp. 209-231.

Boroujerdi Abdoh, Mohammad, *Civil Law*, First Edition, (Tehran: Ganj Danesh Library, 2001).

Jafari Langroodi, Mohammad Jafar, *Legal Terminology*, Eighteenth Edition, (Tehran: Ganj Danesh Library, 2007).

Hosseini Rouhani Qomi, Sayyid Sadiq, *Fiqh al-Sadiq (peace be upon him)*, Volume 25, (Qom: Dar al-Kitab Madrasah of Imam Sadiq (peace be upon him), 1412 AH).

Helli, Allama Hassan bin Yusuf, *Al-Jawhar al-Nazif*, Translated by Manouchehr Sanei Darra Beidi, 8th edition, (Tehran: Hekmat Publications, 2013).

Hayati, Ali Abbas, *Implementation of Civil Rulings in the Current Legal System*, Second Edition, (Tehran: Mizan Publications, 2011).

Heydari, Sayyid Ali Naqi, *Ijtihad and Taqlid (Principles of Inference)*, (Qom: Committee for the Administration of the Al-Hawza Al-Ilmiyah, 1412 AH).

Khodabakhshi, Abdullah, *Laws Governing the Implementation of Civil Judgments*, (Tehran: Joint Stock Company Publications, p. 261, 2014).

Khorasani, Akhund Muhammad Kazem bin Hussein, *Benefits of the Principles for the Akhund*, (Qom: Ministry of Islamic Guidance Publications, 1407 AH).

Safaei, Seyyed Hossein; Rahimi, Habibollah, *Civil Liability (non-contractual Obligations)*, 8th edition, (Tehran: Organization for the Study and Compilation of University Humanities Books, 2016).

Tabatabai Yazdi, Seyyed Mohammad Kazem, *Takmeel al-Urwah al-Wathqi*, Volume 2, Qom: Davari Bookstore Publications, 1414 AH.

Abdipourfard, Ebrahim; Parhizgar, Abdolreza, "A Comparative Study of the Principles of Commitment to Contract with Emphasis on the Theory of Trust", *Comparative Research on Islamic and Western Law Journal*, Year 2, Issue 4 (Winter 2015), pp. 67-92.

Qasemzadeh, Seyyed Morteza, *Obligations and Civil Liability Without a Contract*, 11th edition, (Tehran: Mizan Legal Foundation, 2017).

Katouzian, Nasser, *Non-contractual obligations of civil liability*, Volume 1, 8th edition, (Tehran: Tehran University Press, 2008).

Katouzian, Nasser, *Introductory Course in Civil Law of Property and Ownership*, 22nd edition, (Tehran: Mizan Legal Foundation, 2008).

Katouzian, Nasser, *Introductory Course in Civil Law of Legal Practices*, 13th edition, (Tehran: Publishing Joint Stock Company, 2008).

Katouzian, Nasser, *General Rules of Contracts*, Volume 1, 12th edition, (Tehran: Publishing Joint Stock Company, 2013).

Katouzian, Nasser, *General Rules of Contracts*, Volume 2, 12th edition, (Tehran: Publishing Joint Stock Company, 2013).

Katouzian, Nasser, *General Rules of Contracts*, Volume 3, 9th Edition, (Tehran: Publishing Joint Stock Company, 2014).

Mojtahid Shabestari, Mohammad, "The Process of Understanding Texts," *Naqd-e-Nazar Journal*, No. 3 and 4 (1995), pp. 42-61.

Moein, Mohammad, *Persian Dictionary*, Volume One, Eighth Edition, (Tehran: Amirkabir Publications, 1992).

Mousavi Khomeini, Seyyed Ruhollah, *Tahrir al-Wasilah*, Volume 1, (Qom: Dar al-Elam Press Institute Publications, 1966).

Najafi Kashif al-Ghita, Sheikh Muhammad Hussein bin Ali bin Muhammad Reza, *Tahrir al-Mujalah*, Volume 2, (Najaf, Iraq: Maktaba al-Murtazawiyah Publications, 1359 AH)

Nobakht, Hossein, "Investigating the nature and validity of interpretation, interpretation and legal hermeneutics in deducing rulings from laws", *Allameh Publication*, Volume 1, No. 6 and 7 (2003), pp. 183-200.

Warburton, Nabil, *The Alphabet of Philosophy*, translated by Masoud Alia, 8th edition, (Tehran: Qognoos Publishing, 2015).

Vijheh, Mohammad Reza, "Legal Security as a Condition for Realizing Judicial Security", *Strategy Quarterly*, Year 20, Issue 58 (2011), Pages 95-130.

Homayoun Katouzian, Mohammad Ali, *The Conflict between the State and the Nation: Theory of History and Politics in Iran*, 10th edition, (Tehran: Sepidar, 2013).

Yazdi, Seyyed Mustafa Mohaqeq Damad, *Rules of Jurisprudence*, Volume 1, 12th edition, (Tehran: Islamic Sciences Publishing Center, 1406 AH).

استناد به این مقاله: رشیدی، امیرپویا، محمدی، سام و ابهری، حمید. (۱۴۰۳). قاعده اعتماد مشروع و اثر آن بر اعاده عملیات اجرایی احکام مدنی. پژوهش حقوق خصوصی، ۱۳(۴۷)، ۶۵-۱۱۰.

doi: 10.22054/jplr.2025.78559.2825

Private Law Research is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.